

Til historien om det sociale arbejde med børn og unge

Christian Sandbjerg Hansen

Ph.d.-stipendiat, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, KU

“Til alle tider har der indenfor de civiliserede samfund eksisteret en ‘børnesag’, idet samfundet ikke har kunnet skyde det spørgsmål fra sig, hvad der skulle gøres med de børn, der savnede hjem og tilhold, med dem, der forsømtes eller mishandlede af deres forsørgere, dem, der ved egen og andres skyld skejede ud og truede med at blive en byrde for deres medmennesker i stedet for at udfylde en plads i det arbejdende samfund, og endelig dem, der allerede i barnealderen vare komne så vidt, at de ved forbryderske handlinger satte sig op imod den samfundsmæssige orden og dermed godtgjorde deres farlighed for denne... for alles vedkommende måtte samfundet tage sagen på for snart ved det ene, snart ved det andet middel at søge at afvende de farer, der truede børnene og derigennem samfundet selv” (Petersen 1904:1).

Denne artikel handler om opkomsten af de forskellige former for pædagogisk virksomhed, der orienterer sig mod børn og unge, der kan betegnes som socialt marginaliserede: de ‘forsømte og forbryderske’, de ‘omsorgssvigtede og kriminelle’, eller med en administrativ term: ‘børn og unge med særlige behov’. Ærindet er at analysere hvorledes disse forskellige former for pædagogisk virksomhed – opdragelsesanstalter, børnehjem, plejefamilier, mv. – kom til verden og blev til det vi i dag kender som socialt arbejde med marginaliserede børn og unge. Artiklen er samtidigt et forsøg på at vise, hvorledes Bourdieus begreber som felt og habitus kan anvendes som analytiske værktøjer i historisk arbejde.

Til forskel fra børneforsorgens ‘almindelige’ historie, der *enten* tager afsæt i *Lov om forbryderske børn og unge personer* (Børneloven) fra 1905, og som blot reproducerer statens historie om staten: før loven var alt uorganiseret og kaotisk, efter loven er alt ordnet og struktureret,¹ eller desperat forsøger at finde oprindelsespunktet ‘så langt tilbage som muligt’ (som fx Lauridsen 1996 eller Grothe Nielsen 1986), vil denne analyse tage sit historiske

¹ Som Bryderup (2005:27) skriver: “I 1800tallet var der alene tale om privat velgørenhed og ansvarlighed, hvor der med børnelovens bestemmelser blev givet startskuddet til en statslig regulering”.

udgangspunkt i opkomsten af opdragelsesanstalterne i starten af 1800tallet og herefter skrive virksomhedens *strukturelle historie* frem til tiden omkring 2. Verdenskrig, hvor velfærdsstatlige tiltag (på ny) forandrer virksomheden og de sociale betingelser den udøves i.

Institutionaliseringsprocesser

"Da undertegnede i midten af året 1830 sammentrådte for at virke til moralsk fordærvede menneskers forbedring, erkendte vi, at vi i særdeleshed måtte henvende vores omsorg til børn, hos hvilke fordærvelsen ved lediggang, slet opdragelse og forførelse var kommen til udbrud, og således bidrage til at standse det onde i dets opkomst. For at disse børn kunne ledes på en bedre vej, ville det være nødvendigt at udrydde dem fra deres hidtilværende omgivelser og underkaste dem et nøjagtigere tilsyn og en med deres tilstand passende ledelse. For en del kunne dette, især ved mindre børn opnås ved at anbringe dem hos plejeforældre på landet, men det var tillige aldeles fornødent... at grundlægge en stiftelse, i hvilken de børn kunne optages, hos hvilke fordærvelsen allerede var større og de slette vaner mere indgroede; thi til at modtage sådanne ville plejeforældre sjældent være villige, og disse ville også sjældent være istand til at anvende de midler, hvorved hensigten alene kunne håbes opnået. Hidtil havde hos os ingen anstalt, hvor sådanne børn kunne hensættes" (Bekendtgørelse 1834).

I slutningen af 1820'erne og i løbet af 1830'erne oprettes fire opdragelsesanstalter: Cathrinelyst ved Sorø (1827), Bøgildgård ved Viborg (1830), Fuirendal/Holsteinsminde ved Næstved (1833) og Flakkebjerg ved Slagelse (1836); og der stiftes to filantropiske foreninger, bestående af Københavns 'velansete mænd' fra embedsvæsenet, politiretten, fattigvæsenet, næringsdriften, kirken og universitetet: Committeeen for at grundlægge en indretning til moralsk fordærvede personers, men især den opvoksende ungdoms forbedring (1830) og Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse (1837). Fra de filantropiske foreningers side var ambitionen at fjerne 'forsømte og forbryderske' børn fra deres 'fordærvede' og 'fordærvende' hjem, og især fra de 'lastelige og usædelige forhold i byen', og anbringe dem i 'sunde omgivelser på landet' – enten hos plejeforældre eller på disse særlige opdragelsesanstalter – og derved standse 'det onde' i dets opkomst og redde børnene for samfundet. Fra anstaltens 'opdrageres' side var ambitionen at påtage sig opdragelsen af børnene ved at tilbyde dem et 'nyt' hjem med en 'bedre omsorg og pleje', end deres oprindelige hjem og en 'ordnet' tilværelse af gudsfrygt og arbejdsomhed. Samlet set var forestillingen, at børnene, hos plejeforældrene og på anstalterne, kunne 'få det hjem, de aldrig havde haft' og dermed en opdragelse "til gudfrygtige og retskafne mennesker samt brugbare og dygtige folk, der ved eget arbejde er i stand til at fortjene deres brød" (Petersen 1904:118).

Det afgørende 'nye' ved disse initiativer var ikke så meget det at børn blev fjernet fra deres forældre og anbragt andetsteds. En sådan anbringelsespraksis har en længere historie og man kan givetvis forfølge de første feltspecifikke manifestationer så langt tilbage man ønsker. Fra starten af 1600tallet og op gennem 1700tallet oprettes fx en række institutioner (tugthuse, arbejdsanstalter, fattiggårde, børnehuse mv.) til at håndtere det Lauridsen (1996) kalder marginalgruppebefolkningen: tiggere, forbrydere, syge osv., overvejende ved at tvinge dem til at arbejde eller tvinge dem til at lære at arbejde (Petersen 1904:37). I 1620 opretter Christian IV et Børnehus som del af et tugthus, i 1662 Børnehuset på Christianshavn

(fra 1730'erne Tugt-, rasp- og forbedringshuset), Det kgl. Vajsenhus oprettes 1713, Det kgl. Opfostringshus i 1755 m.fl. (Høy 1903, Ottesen 1927, Olsen 1978). Ligeledes hjemler forskellige love og forordninger – særligt klart formuleret i Fattiglovene af 1799-1803 – at Fattigvæsenet i København, de fattiges inspektører i Købstæderne og sognepræsterne og de 'vittigste og bedste' sognemænd på landet kan fjerne børn fra hjemmet "når forældrenes forstand, helbred eller sæder ikke tillod dem at sørge forsvarligt for børnenes opdragelse, altså med andre ord i det væsentlige, når grunden til fjernelsen fra hjemmet var forældrenes lastefulde forhold eller mangel på evne til at føre tilsyn med børnene. I fattiglovgivningen fandtes også i visse tilfælde hjemmel for fattigvæsenet til at fratage forældrene deres børn når disse vanrøgtedes. Dette gjaldt således, når forældrene enten befalede deres børn at betle, eller når de dog tålte, at de gjorde det, samt når fattigunderstøttede forældre forsømte at holde børnene til skolegang eller opdrog dem slet eller lod dem blive hjemme hos sig i ørkesløshed i stedet for at sætte dem i passende lære eller tjeneste" (Horsten 1973:65-66). I midten af 1700-tallet begynder disse forskellige institutioner også at udsætte indsatte børn til godserne for at de der kunne oplæres i 'bondehåndtering' og anvendes som arbejdskraft (Petersen 1904:46-48; Øgendahl 2000:31).

Det markante brud, som de filantropiske foreninger, opdragelsesanstalterne og disses forstandere initierer og etablerer i forhold til 'tidligere' anbringelsespraksis, og som bidrager til den sociale 'skabelse' af et særligt univers ordnet efter en særlig logik og efter særlige anerkendelseskriterier, består dels i at *opfatte* de fattige, forsømte, vanartede osv. børn som nogen, der kan forbedres gennem opdragelse, dvs. som pædagogiske objekter, nogen som nogle særlige opdragere kan og skal gøre noget særligt med (opdragelse), dels i at *institutionalisere* arbejdet i særligt etablerede indretninger, *opdragelsesanstalter*. Det afgørende er konstitueringen af et arbejde som et socialt genkendt og anerkendt særligt arbejde, et ikke alle kan foretage og udføre, men som kræver en særlig specialisering. Med oprettelsen af opdragelsesanstalterne institutionaliseres diskurserne om barnet som pædagogisk objekt, og det pædagogiske arbejde med børn, udført af en professionel, specialiseret opdrager, etableres. Der er tale om en indledende etablering af feltets grund-læggende lov, nomos, der kan formuleres med forestillingen om 'børneretten', en ret til en erstatning for det fædrene hus og til kærlig og omhyggelige pleje og opdragelse: "Først når forholdet er således, at barnet virkelig har fundet et menneske, der nogenlunde kan erstatte det, hvad det måtte have tabt, en børneven, der vil dele alt godt med det, og ved hvem det kan vokse en åndelig vækst; først da, når det har et sted, hvor det føler sig lykkeligt, og som det kan betragte som sit hjem, - først da er børneretten fyldestgjort (Møller 1848:4). Til forskel fra straffeanstalterne, der betragtes som opbevaringsanstalter, hvor 'de unge tidlige komme i forbindelse med aldeles fordærvede mennesker hvorved spiren til det onde udvikles, i stedet for at kvæles, og en stamme af forbrydere danner sig, der er tabt for alt godt og højst farlig for samfundet' (Hauch m.fl. 1830), handler det ikke om at indsætte børnene som en straf for forbryderske gerninger, men om at forbedre dem gennem opdragelse i form af pædagogisk påvirkning og derved redde dem for samfundet. "At det er på opdragelsen, den heldige løsning af opgaven beror, derom er dog vist alle enige" (Møller 1848:68). Selvom opdragelsesanstalterne ligesom tugthusene indeholdt betydelige mængder arbejde og fysisk straf, så tilskrives arbejdet og tugten i opdragelsesanstalten opdragende egenskaber, de gøres til pædagogiske redskaber, der virker ved kærlighed og ikke ved frygt. "... de midler hvorved den ene

character kan påvirkes, ville være frugtesløse for den anden, at altså netop *den strenghed og mildhed, man vil gøre til vilkårlighed, er på deres rette sted* og anvendes som de bør? For øvrigt må det ikke overses, at der kan være en strenghed og alvor i den *tilsyneladende* lemfældighed og mildhed, ligesom der altid må være spor af kærlighed og omhyggelighed til syne for deres vel, som man tugter med alvor, dersom *straffen skal være hvad den bør*, ligeså forskellig fra straffeanstaltnes tugt som fra ufornuftig og syndigt kæleri..." (Møller 1846:25, min kursiv).

I sin opkomst konstituerer feltet sig altså via sociale brud, hvorved det gør sig forskelligt fra beslægtede sociale områder, særligt fra tugthusenes og arbejdsanstaltnes kategorier af værdigt/ikke-værdigt trængende, og disses straf og udnyttelse af børnenes arbejdskraft, men også fra skolen, der var orienteret mod undervisning og som "savner de midler, hvorved der tilstrækkeligen kan virke på de børn, som trænger til en stadigere omhu, og ved hårdnakket skoleforsømmelse, såvel ved tidlige udbrud af laster, har det offentlige i visse tilfælde intet middel uden hensættelse i straffeanstalter, hvor det ikke kan undgås at de unge tidlige kommer forbindelse med aldeles fordærvede personer" (Hauch m.fl. 1830).

Opdragelsesanstalterne tager således plads mellem skolen og straffeanstalterne som et sted, 'der med stadig omhu og tilstrækkelige midler kan virke opdragende på børnene'. På denne måde etableres dels et skel mellem voksne og børn, dels et skel mellem de 'konforme' børn, dem som er i stand til at passe deres skolegang og ikke forstyrrer ordensbilledet, og de 'afvigende' børn, dem som forsømmer skolen og som forstyrrer ordensbilledet. Der er tale om en arbejdsdeling, hvor straffeanstalterne tager sig af de 'aldeles fordærvede' voksne, skolen tager sig af at holde de 'konforme' børn til orden, og opdragelsesanstalterne tager sig af de 'afvigende' børn, som skolen ikke kan holde til orden.

Denne praktik af fjernelse, anbringelse og opdragelse adskiller sig tillige fra børneasylerne, som med lignende filantropisk organisering opstår i samme periode. Her afleveres børn mellem 0-7 år om dagen, mens forældrene arbejder. I børneasylerne forventede/forlangte man, at forældrene kunne aflevere madkurv, holde deres børn rene, hente deres børn om aftenen mv. I beskrivelserne af børneasylerne er der endvidere manualer for, hvordan personalet skal påpege mangler i forældrenes opdragelse, rådgive dem om forandringer i denne og forberede børnene på at skulle i gå i skole (Dalby 2002:36). Der er altså tale om interventioner, der rettes mod forskellige fraktioner af de dominerede klasser: dem som holder sig til den anviste sociale orden og dem som uforbøderligt må holdes til orden gennem den sociale sanktion, som er en fjernelse af børnene for børnenes og samfundets skyld. Disse interventioner er baserede på en strukturel homologi, hvor den konforme ordentlige står til den afvigende uordentlige, som asylet og skolen står til opdragelsesanstalten og plejeforældrene.

Logikken i denne forestilling om at forbedre barnet gennem opdragelse, kan konstrueres på baggrund af Foreningen af 1837's stambogslignende beretninger om de enkelte anbragte børn. I disse vurderes anbringelsen i opdragelsesanstalterne i relation til barnets sjælelige og legemlige fortabelse eller frelse, og i relation til dets fremgang eller tilbagegang/stilstand. Opfattelseskategorierne er baseret på en dikotomi mellem barnet, der reddes og barnet, der må opgives, som igen knytter sig til kriterier, om barnet er forbedret og forbedt. Er barnet forbedret således, at det nu er et 'ordentligt' og 'anstændigt' menneske, eller er 'hendes laster for mange at der næppe bliver noget af hende' og er det forbedret således,

at det kan udtræde af opdragelsesanstalten og indtræde i arbejdslivet og her indtage en 'passende' plads, eller vender det 'tilbage til København og en betænkelig fremtid hensunken i udsvævelser', tilbage til 'lediggang, driveri og omstrejfen' og/eller tilbage til en Straffeanstalt. Følgende figur kan illustrere:

	Fortællelse	Frelse
Sjæl	"Man ved intet yderligere middel som kunne give denne <i>fordærvede natur</i> en bedre retning og Foreningen har opgivet håbet om hans frelse... så at det vistnok bliver hans lod at henleve sin tid i forbryderklassen" (Barn 9)	"[Han var] halv vild ved ankomsten og kendte ikke et bogstav; han blev sat i skole og lærer <i>nu</i> ret godt indenad, hvorhos han i sin opførsel er villig, ivrig og flittig... hans <i>fremgang</i> i skolen har været rosværdig og i sin opførsel er han villig, lydige og flittig" (Barn 5)
Legeme	"Foreningen understøtter hende efter hendes konfirmation på grund af <i>hendes svagelige tilstand</i> . Man tør ikke vente at hun nogensinde bliver et dygtigt tyende" (Barn 46)	"... hun har aldrig været fordærvet på sjælen, men vel <i>forhutlet på legemet</i> ved mishandlinger og slet behandling, <i>nu</i> har hun røde kinder og runde former" (Barn 3)

Hentet fra Hansen & Krab (2005). Alle citater er fra beretninger fra Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse, 1837-45.

Med opdragelsesanstalterne institutionaliseres en måde at opfatte, vurdere og håndtere 'forsømte og forbryderske' børn på, der etablerer en symbolsk økonomi, hvor arbejdets værdi ikke måles efter børnenes arbejdskraft og produktionsevne, altså evnen til at producere bestemte varer, der kan videresælges, eller efter den mindst mulige bekostning af det fattige barns forsørgelse, men i stedet efter opdragelsens virkninger på barnets redning. "Det er imidlertid en egen sag at fremstille og *beregne udbyttet* af en virksomhed som denne; det går ikke her som i aktieselskaber i almindelighed, at man kan fremstille et vist og bestemt udbytte, og enten det nu er stort eller lidet, ved man dog, hvad det er, fordi det beregnes i penge. Ganske anderledes forholder det sig med udbyttet af *et foretagende som dette, der kræver penge og tærer dem, uden at man ser noget pengeudbytte*. De resultater, som ved nærværende virksomhed skulle opnås, er således af *en ganske anden natur*; man har et højere og ædlere mål for øje, man vil opofre pengene, de materielle fordele, for at kunne vinde et åndeligt udbytte ... men idet jeg alligevel siger, de fleste af eleverne er vundne, mener jeg simpelthen i ligefrem borgerlig betydning, så at opdragelsen ikke alene er lykkedes i øjeblikket, men at de, også efter at være komne ud i verden, have opført sig som flittige, borgerligt uskyldige mennesker. Jeg mener nemlig, at hvad der her er anvendt på at forebygge det onde, ingenlunde er bortkastede penge, men derimod for de umyndige en kapital, der kan ventes at give mangfoldige procent i de driftige og skikkelige arbejdere, som fra en sådan stiftelse tid efter anden udgå i borgersamfundet, der herved vokser i styrke, medens tabet af ethvert medlem er et tab af dets kræfter, og en fortærende kraft for det hele samfund. Se det er vindingen, det er udbyttet af denne virksomhed, og skønt man vel ikke

ligefrem kan anslå det i penge antager jeg dog, *det har mere end pengeværdi*" (Møller 1846:14-20).

Opdragerarbejdet konstituerer sig som et ikke-økonomisk foretagende, et foretagende hvis resultater ikke i første omgang kan gøres op i penge, med andre ord, et uegennyttigt foretagende udført i barnets og samfundets, i almenvellets, interesse. Det er et foretagende, der opererer med en symbolsk kapital i form af anerkendelsen af opdrageren som en 'børneven', der 'gør ethvert offer for de umyndige', 'agter barnets liv højere end sit eget', 'viser en ganske anden grad af selvopofrelse og selvornægtelse for børnenes skyld', 'forstår børnenes savn, som de forstår ham', 'kan føle med og for dem, som de for ham'. "Vi kunne derfor ikke fyldestgøre børneretten, med mindre vi er *rette* børnevenner, som have hjerte til at opofre os selv for dem, og give dem et sådant bevis på hvor kærlighed..." (Møller 1848:3, min udhævning, csh).

Strukturelle forhold og processer: et markeds opkomst

For at få en forståelse af opkomsten af disse anstalter og foreninger, synes det nødvendigt at etablere en forståelse af de processuelle strukturforskydninger i det sociale rum, som i slutningen af 1700tallet og i begyndelsen af 1800tallet udgør det net af sociale faktorer, begivenheder og sammentræf, der er afgørende for feltets muliggørelse og tilblivelse.

De sociale og politiske kampe og processer, der i løbet af 1700tallet fører til Statskuppet i 1784, de efterfølgende Landboreformer og den gradvise transformation af 'traditionelle' tyendeforhold og hushold i form af den processuelle opløsning af stavnsbåndet, hoveriet og laugssystemet og dermed reduktionen af 'herrens' sociale forpligtelser overfor 'tjeneren' – denne relation forstået i den bredest mulige betydning – er snævert kædet til stigningen i antallet af indbyggere i København, i antallet af selvstændige husholdninger, og i antallet af fattige forsørget af fattigvæsenet.² I perioden 1787-1840 udgør de 0-19årige mellem 40 og 44% af den samlede befolkning, og af det totale antal af fattige under Københavns Fattigvæsen i 1807 udgør børn under 15 år 33,6% (Mikkelsen 2005). Fattigdommens vækst er tæt knyttet til tilvandringen til byen, til liberaliseringens gennemgribende ændringer i det samfundsøkonomiske fundament, til kortere og længere nedgangskonjunkturer og til den sæsonbestemte arbejdsløshed, der "er årsagen, hvorfor bettermængden er om sommer og vinter hinanden så ulige" (Børnehus-Statistikken 1788:43).

Hånd i hånd med disse processer går også en kraftig vækst i antallet af husmænd: Omkring 1700 skønnedes antallet af bøndergårde til at være ca. tre gange så stort som antallet af husmandsbrug, efter landboreformerne var der omtrent lige mange gårde og huse (hhv. 55.000 og 60.000). Af de sidste var 20.000 jordløse husmænd, og 15-16.000 daglejere og indsiddere. Omkring 1870 var husmændenes stilling i landbrugets brugsstruktur således, at huse og steder på op til 1 tdr. hartkorn udgjorde 56% af landbrugets befolkning, men besad kun 11% af det samlede hartkorn, mens gårdmændene (1-12 tdr. hartkorn) udgjorde 30% af landbrugsbefolkningen og besad 75% af det samlede hartkorn (Møller

² I perioden 1769-1834 stiger Københavns befolkningstal med ca. 50%. "Når omfanget af fattigdommen i København mellem 1770 og 1840 skal vurderes, så kan det altså med stor sikkerhed fastslås, at det dels er voksende, og dels, at det store antal personer, som forsørgedes af Københavns Fattigvæsen, til stadighed udgjorde mellem 5 og 10% af byens befolkning" (Mikkelsen 2005:70).

1992:27).³ "De jordlodder, der er knyttet til husmandsbrugene, er helt frem til århundredeskiftet [1900] så små, at husmændene har været tvunget til at være mindst lige så meget landarbejdere som småborgere. Husmændene havde med udskiftningen mistet deres græsningsrettigheder på fælleden, og det jordstykke, de fik som kompensation, var ikke stort nok til at brødføde en familie... Den statslige landbrugspolitik har i hovedtræk bestået i beskyttelse af gårdmændene og sikring af arbejdskraft til godsejeren, blandt andet fra husmandsbrugene" (Møller 1992:28).

Hermed kan peges på, at husmændene har haft økonomiske interesser i at antage børnene dels som en arbejdskraft, der oven i købet kom med en økonomisk kompensation for plejeudgifterne, udgifter der kunne holdes på et minimum (Bryderup 2005), dels som en erstatning for det biologiske barns militærtjeneste (Markussen 1995). Men husmændene har også haft interesser i det symbolske udbytte i form af en social prestige, der knytter sig til forestillingen om at være 'skikkelige, hæderlige og pålidelige folk' og til den uegennyttige handling, et symbolsk udbytte, der bidrager til at skjule de økonomiske interesser i udvekslingen.

Disse sociale og politiske processer muliggør således opkomsten af et marked, hvor et særligt produkt (fattige, 'forsømte og forbryderske' børn) leveres af særlige mellemænd (byernes 'velansete mænd' fra Filantropiske Foreninger og Fattigvæsenet) til særlige aftagere (de fremvoksende 'mindre husholdninger' – 'folk med hus og ko' – på landet og senere opdragelsesanstalterne), et marked for udveksling af fattige(s) børn og symbolsk kapital i form af hæder.

Model af feltets grundlæggende struktur

Feltets to hænder

Opkomsten af de filantropiske foreninger og af opdragelsesanstalterne synes at knytte an til to forskellige, men gensidigt afhængige (objektiverede og kropslige), historier: på den ene side historien om administrative initiativer fra en række socialt og politisk engagerede 'bedre stillede' borgere (heriblandt også Kongen), på den anden side historien om de mennesker der, som en del af deres sociale liv, så at sige 'tog institutionen på sig' i en gensidig tilpasningsproces og (op)fundt opdragerarbejdet som en særlig gerning, som et særligt livs gerning. Med inspiration fra Bourdieu et al (1999) og Wacquant (2004) kan disse to historier konstrueres som feltets to hænder, som to korresponderende strukturer: i den ene hånd finder vi de agenter og institutioner, som kæmper om retten til at *organisere og administrere* arbejdet, sætte dets betingelser i form af love, betænkninger, bevillinger, tilsyn osv., dvs. det, man kan kalde en feltspecifik 'forvalterkapital'. Det drejer sig i 1830'erne om agenter fra fattigvæsenet og politiretten og, organiseret i forskellige foreninger, agenter fra embedsværket, næringsvæsenet, kirken og universitetet, som har direkte politisk indflydelse, og en lang række af økonomiske bidragsydere, der kun indirekte har haft indflydelse på den konkrete administration (Petersen 1904, Jørgensen 1997, Dalby 2002). I den anden hånd finder vi de agenter og institutioner som kæmper om retten til at *udføre og gøre* selve det opdragende arbejde med 'forsømte og forbryderske' børn og unge, dvs. det man kan kalde en feltspeci-

³ Herre- og proprietærgårdene på over 12 tdr. hartkorn udgjorde 1% og besad 14% af det samlede hartkorn. Jordløse huse udgjorde 13% af den samlede landbefolkning (Møller 1992).

fik 'opdragerkapital'.⁴ Det drejer sig i 1830'erne om opdragelsesanstaltens forstandere og medhjælpere og om de forskellige plejeforældre. Mellem disse to hænder eksisterer mellempositioner, der indtages af agenter fra provinsernes kirker og skoler, som etablerede kontakt til og førte tilsyn med plejeforældre og som kunne være medlemmer af en forening, og agenter fra lokale komiteer tilknyttet det provinsielle embedsværk, der førte tilsyn med anstalterne. På spil mellem mellemændene og foreningerne har været retten til at finde den 'rigtige' anbringelse og de plejeforældre og de hjem, der var 'egnede' til at tage sig af det fjernede barn. På spil mellem på den ene side forstanderne og plejeforældrene og på den anden side tilsynsmændene og via disse Foreningerne har været kampen om den konkrete udformning af opdragelsen, dvs. retten til at *formulere* og *definere* den 'rigtige' opdragelse.⁵

Social orden

Foruden forskellen mellem forvaltningskapitalen og opdragerkapitalen udgør feltets to 'hænder' samlet set et objektivt hierarki, baseret på fordelinger af forskellige kapitaler (kulturel, økonomisk, social mv.). Kendetegnet ved relationer mellem nogle, der fjerner og anbringer, nogle, der opdrager og nogle, der fjernes og anbringes, er feltet således baseret på en social orden, der er homolog med forholdet mellem de øvre klasser, middelklasserne og de dominerede klasser.⁶ I denne orden er de filantropiske foreninger over opdragerne, som igen er over de børn og familier, der interveneres i forhold til. I selve fjernelses-anbringelses-situationen indskrives, og er der indskrevet, en allerede eksisterende social orden, hvor nogle (de dominerende) kan gøre noget, som nogle andre (de dominerede) ikke kan, har en ret andre ikke har. Denne sociale ordens legitimitet hviler, dels på Kongens anerkendelse af troen på det rigtige, prisværdige og nødvendige i disse praktikker og på anerkendelsen-miskendelsen af Kongen som en legitim magt, en magt der er en historisk erobring af koncentrationen af symbolsk kapital, der giver Kongen specifik autoritet til at udnævne nogen til noget. Dels er den resultatet af et socialiseringsarbejde, hvor forskellen mellem den rige og den fattige legitimeres og eufemiseres af de 'uegennyttige og interesse-løse' embedsmænd, der selv er indviede og Kongeligt autoriserede som officielle personer, der handler i samfundets, det offentlige, barnets interesse.⁷

I etableringen af Foreningernes ret til legitimt at henvende sig til bestemte forældre og evt. fjerne og anbringe disses børn, knytter feltet an til det sociale rums sociale orden,

⁴ Det er klart, at disse to hænder må studeres i tæt relation til hinanden. Ærindet i denne artikel er imidlertid at holde fokus på opdragerne uden at tabe de forvaltningsmæssige perspektiver, dvs. artiklens analytiske tyngde vil ligge hos opdragerne.

⁵ Dalby (2002:68-73) beskriver f.eks. hvordan Bøgildgårds tilsynsmand forsøger at ændre på anstaltens indretninger og forhold ved at mobilisere både en tilsynskomite med foreskrivende bemyndigelse og en undersøgelseskomite, der skulle undersøge om forholdene var tidssvarende og tilfredsstillende.

⁶ Disse konkrete relationer er mere omfattende uddybet i Hansen & Krab (2005), hvor de bl.a. præciseres i forhold til relationer mellem tøj, mad, institutionelle indretninger mv. Her skal jeg nøjes med at notere en økonomisk relation mellem foreningernes agenter og opdragelsesanstaltens forstander(par). Således får forstanderparret på Holsteinsminde 250 rigsdaler om året (Stephansen 1841), mens fx etatsråd Rothe, der var aktiv filantrop og arbejdede i Københavns kriminal- og politiret her tjente 1600 rigsdaler om året (Fortegnelse over gager 1851:12) – professorer tjente mellem 1800 og 4335 rigsdaler årligt (ibid.:32). Der er godt nok tale om et skred på 10 år mellem disse lønninger, men tallene giver under alle omstændigheder et billede af den økonomiske relation.

⁷ Jf. fx Bourdieu (1996a, 2001).

klasserelationer mellem dominerende og dominerede, hvorfor Foreningernes praktik med tid kan fremstå som naturlig og legitim, som sund fornuft, mens den i virkeligheden er resultatet af en social magi, hvor det vilkårlige, både i grænsen mellem det 'rene, ordentlige' (borgerlige) hjem og det 'fordærvede, uordentlige' (fattige) og i de dominerendes ret til at intervenere i de domineredes liv, miskendes.

Relationen er imidlertid ikke en fuldstændig underkastelse, men netop en magt-relation, hvor også de dominerede kan producere modstand, f.eks. var foreningerne lovmæssigt afhængige af, at ikke-fattigunderstøttede forældre frivilligt indvilgede i fjernelsen og anbringelsen. I en søgning efter 'de fattiges stemmer' ser det i Foreningernes beretninger fra 1837-45 ud til, at enkelte har nægtet at lade barnet fjerne. Hertil må dog bemærkes, at den konkrete praksis, der materialiserer sig i form af nogens forespørgsel om ret til at fjerne og anbringe barnet, uanset om denne anmodning af de fattige familier opfattes som legitim eller ej og uanset om disse familier indvilger i eller afviser at overdrage forældremyndigheden til foreningerne, så producerer og reproducerer denne praksis en klassebetinget social orden.

Produktion af tro

Feltets to hænder – forvalteren og opdrageren – holdes sammen af en socialt produceret kollektiv tro på arbejdets nødvendighed, som er socialt institueret gennem et omfattende arbejde – ikke mindst i forbindelse med akkumulationen af de nødvendige økonomiske midler – der knytter sig til og forener en række forskellige sociale interesser. Relationerne mellem feltets to hænder udgør et rum for cirkulation og udveksling af en lang række af kredithandlinger: statistikker, der viser, hvorledes kriminaliteten er faldet siden foreningens oprettelse (jf. Dalby 2002), opgørelser over de 'vundne' og de 'tabte', der bekræfter arbejdets karakter som både nødvendigt (det skulle nødigt gå som de det går de 'faldne') og effektivt (de vundne er i klart overtal) (Møller 1846), hyldesttaler ved årsfester, hvor de forskellige agents uegennyttige, møjsommelige og prisværdige arbejde lovprises (Jørgensen 1861), skønlitterære historier om det fattige, vildfarede barns lykkelige møde med anstalten og den kærlige og varme opdrager, der rækker en menneskekærlig hånd til et forhutlet barn og som viser tillid til den som ingen før har vist tillid til (Budde u.å.). Det er dette kollektive arbejde, som producerer den kollektive tro på spillets værdi og interessen i dets indsatser (illusio). På en og samme tid er alle disse utallige kredithandlinger, der udveksles mellem alle de involverede agenter og institutioner, produktet af og forudsætningen for den kollektive tro på spillets værdi, på interessen i dets indsatser, og de bidrager til både at producere og reproducere de sociale interesser, der er nødvendige for feltets eksistens og overlevelse.⁸

Anstalter versus plejeforældre

Selv om både anstalten og plejefamilien af Foreningerne og anstalterne opfattes som erstatning for barnets hjem og familie, er de genstand for forskellige vurderinger. Mens plejefamilien af alle involverede opfattes som en bedre, mere 'oprindelig og naturlig version af familien og hjemmet', så opfattes anstalten i højere grad som anderledes, som kunstig; den er ikke hjemlig nok (Villadsen 2004:107). Særligt vurderes den for stor i forhold til at være

⁸ Jf. fx Bourdieu (1996b:227-231).

en 'naturlig' familie: "[anstalten] skal, så vidt forholdene tillade, være et hjem for drengene. Gennemføre familielivet, som det bør leves mellem forældre og børn, kunne vi ikke, dertil er vi for mange; men fordringen, der stilles min hustru og mig, er alligevel denne: Behandl disse drenge, der er betroede til eders omsorg som i ville forsvare at behandle eders egne børn!" (Bojsen 1888:16). Således forsøger anstalterne hele tiden at tilpasse anstaltens størrelse til forestillingen om det 'lille' hjem, ved f.eks. at bygge mindre gårde ud af anstalten, små familie-enheder (Eskesen m.fl. 1926:97).

Samtidig opfattes opdragelsesanstalterne som stedet, hvor de mest fordærvede børn, til forskel fra plejehjemmene, kan anbringes: "... at grundlægge en stiftelse, i hvilken de børn kunne optages, hos hvilke fordærvelsen allerede var større og de slette vaner mere indgroede; thi til at modtage sådanne ville plejeforældre sjældent være villige, og disse ville også sjældent være i stand til at anvende de midler, hvorved hensigten alene kunne håbes opnået" (Bekjendtgørelse 1834:1). Derfor vurderes anstaltens størrelse også som betænkelig på grund af den 'smittefare' de mest fordærvede børn kan have på de mindre fordærvede, de vildledte og de forsømte børn (Møller 1848:19).

Relationen mellem anstalterne og plejeforældrene er en relation præget af den spænding, som den direkte konkurrence mellem producenter (af opdragelse) bringer med sig. Mens anstaltens størrelse og koncentration af meget fordærvede børn devaluerer anstaltens værdi, forsøger forstanderne, som fortalere for anstalterne, at diskreditere plejeforældrene som egennyttige, dvs. som udnytttere af børnenes arbejdskraft (Møller 1848). Samtidig nægter forstanderne plejeforældrene status af 'rigtige' opdragere. De kan muligvis give børnene en 'forsvarlig kost og pleje', men "når man ikke alene har sat sig til opgave at forsørge, men også at opdrage børnene... er det ikke givet, at man også [med plejeforældrene] har fundet en mand, der både har noget syn for børneopdragelsen i almindelighed, og som tillige er i besiddelse af noget praktisk greb i særdeleshed" (Møller 1848:20). Plejeforældrene anerkendes ikke som opdragere og "forsømmer man opdragelsen, så er man med hensyn til det egentlige mål ikke kommet sagen nærmere: man har ikke forsøgt at drage og vinde et menneske til samfundet, ligesålidt som man har gjort noget skridt for at redde en sjæl fra døden og skjule syndernes mangfoldighed" (ibid.:20). På spil mellem disse to institutioner, plejeforældre og anstalter, er således værdien af den symbolske kapital, som den uegennyttige selv-opofrelse udgør og som stiger jo mere fordærvet de børn, man opdrager og tager sig af, opfattes. Jo mere 'fordærvet' barnet ansues som, jo større må din kærlighed som opdrager være, jo mere må du ofre dig, jo højere er dit kald, jo tættere er du på Gud. "... hans kærlighed måtte netop vokse med den modstand, som den havde at overvinde" (Jørgensen 1861:8). "Jo mere vanartede de er, jo mere trænge de til al den hjælp, vor kærlighed kan bringe dem, og det gælder om at give dem, hvad de have brug for, kærligheden overser ikke småting, den bliver ved brugen mere klartseende, og jo mere kærlighed vi bruge, jo mere have vi igen" (Bojsen 1888:14-15).

Anstaltens opdragere og plejeforældrene kæmper om at opsamle og vedligeholde en kapital, baseret på det omdømme, den respekt og den prestige, som knyttes til udførelsen af uegennyttige handlinger – et symbolsk udbytte, der kan konverteres til fx administrativ eller politisk kapital.

Livsbaner og habitus

Hvis man imidlertid nøjes med at gøre feltets opkomst til en politisk løsning af sociale problemer til et resultat af lovgivningens implementering, til et mekanisk svar på social-demografiske omstændigheder eller til en tilsynekomst af en række institutionelle positioner mister man det forhold, at en række mennesker i deres levede liv blev grebet af og greb dette arbejde, (op)fandt det, gjorde det til en sag, til en livs-gerning.

Det synes åbenbart, at forstanderen indtager en central og vægtig position. Forstanderen fremtræder som selve indbegrebet af anstalten, institutionen personificeret, ligesom anstaltens succes og overlevelse fremstår som forstanderens fortjeneste, som resultatet af en personlig og indædt kamp for sagens gennemførelse. Ved at konstruere de sociale biografier hos de agenter, der så at sige skabte sig sociale identiteter ved at skabe faget, sættes den institutionelle historie, fagets historie, i relation til den individuelle historie. Som Muel-Dreyfus (1987; 2001) beskriver, så sker der i opkomsten og udformningen af positionerne en tilpasning mellem agenten og faget, en integreret bearbejdning af faget og agenten, hvor de dispositioner, som agenten gennem sin opvækst og opdragelse har inkorporeret (habitus), bidrager til at skabe den position, der besættes (habitat). Der er tale om en dobbelt bevægelse, hvor agenten tilegner sig faget, og hvor faget så at sige tilegner sig agenten.

De tre første forstandere for opdragelsesanstalter var Peter Poulsen Schmidt (1797-1885), Bøgildgård, Anders Stephansen (1791-1870), Holsteinsminde, og Christen Christensen-Møller (1810-1890), Flakkebjerg.⁹ Disse tre forstandere var alle 'stærke og seje' jyder, sønner af 'jævne bønderfolk', der på et tidspunkt 'bliver den øverste i skolen', 'sin lærers yndling' og af denne lærer/præst opfordres til at 'gå til bogen'. Opfordringer, der med en antagen plads som skolelærer for Møllers vedkommende udløser de første sociale brud med et opvækstmiljø præget af en far som var bonde og håndværker (møllebygger): "Men min fader var bange for vidtløftigheder, for at jeg skulle komme i gæld – han mente, *jeg skulle blive ved jorden* som det sikreste; thi der, mente han, kunne jeg altid tjene mit brød og komme frem, når jeg selv ville. Han havde en skræk for halvtuderede røvere og for stymper. Selv var jeg også bange for *at komme på ukendte veje*, og den ide blev således opgivet. Jeg tog mig en tjeneste hos den samme mand, jeg havde tjent i flere somre før min konfirmation, og jeg tænkte kun på, hvorledes jeg kunne blive en tro og dygtig arbejder. – Men i sommerens løb taler Præsten Fangel igen til mig om sin plan og foreslår mig, at jeg skulle tage plads hos skolelæreren ved Gudumlunds Fabrik, G. Bech, særdeles fremragende både som lærer og i almindelig dannelse, - der kunne jeg lære noget, mente Fangel, - og jeg havde ved siden deraf lejlighed til også at øve mig i mark- og havearbejde. Skønt min fader ikke syntes videre derom, gav han dog sit samtykke" (Møller i Hey 1891:17-18).

Også Schmidt voksede op i et fattigt bondehjem, men var præget af at faren 'i en tidlig alder døde af druk' da Schmidt var 11 år. Schmidt kom som 18årig via en morbror i

⁹ Disse tre forstandere kan betegnes som succesfulde og derfor relativt tilgængelige gennem de forskellige biblioteker. Sværere er det at have at gøre med de mennesker, der mislykkedes i forsøget på gennemførelsen af gerningen og som derfor er skrevet fuldstændig ud af historien. Et i øjnefaldende eksempel er Peder Anton Møller, der sammen med Peter Poulsen Schmidt er de første forstandere på opdragelsesanstalten Cathrinelyst (1827). Cathrinelyst bliver lukket i 1847 som følge af dens 'for dyre' driftsomkostninger, og mens Peter Poulsen Schmidt forinden er taget til Bøgildgård og derved indskrives sig og får tildelt en plads i børnesagens historie som en af 'de banebrydende' forsvinder Peder Anton Møller ud af de kilder jeg har haft adgang til.

handelslære i København, men 'føjte sig ikke tilfredsstillet' ved handelen og tog i stedet landmålereksamen, blev assistent ved matrikelopmålinger på de jyske heder og skriver på et herredskontor.

Til forskel fra Møller og Schmidt voksede Stephansen op på et lille bolsted med et par heste og 4-5 køer. Hans far, der havde været omgangsskoleholder, beskrives som 'en forstandig og oplyst mand', der bringer det første eksemplar af Balles lærebog til byen, mens hans mor beskrives som en 'from og troende kvinde, der holdt på 'opbyggelig læsning'' (Budde 1891:13). Som 12-14årig bliver Stephansen huslærer hos nabobyens præst, der påtager sig at 'være lærer for ham' og i 1807 overtager han en mere regelret huslærerplads på en mindre herregård.

Disse tre forskellige opvækstforhold fører alle sammen til at disse mænd bliver studerende ved lærerseminarier (Schmidt i Tønder, Stephansen i Jonstrup og Møller i Rarum/Snedsted). På lærerseminarierne, der havde 'stilling som kostskole', hvor 'der var noget kaserneagtigt over forholdene' og som 'lå i større stilhed og afsondrethed', blev disse 'subjekter af bondestanden' antaget 'for at dannes til duelige og nøjsomme lærere for bondestanden'. På disse seminarier, der her i deres fattige vorden var ledet af præster, blev seminaristerne trods visheden om det særlige i lærerens position 'overalt og stedse erindret, at de ej skulle dannes til lærde videnskabsmænd, men kun undervises i det, som kan være anvendeligt i en god landsbyskole'. Tiden på seminarierne (2-3 år) foldede sig ud i et relativt afsondret rum, hvor seminaristerne kunne fordybe sig i forberedelserne på deres fremtidige gerning. Dette betød blandt andet, at de skulle gå ture i naturen og lære at *betragte* den, hvilket stod kontrastfyldt til bondens arbejde i naturen som en *del af* naturen.

Til forskel fra Stephansen og Møller når Schmidt ikke at færdiggøre seminarieuddannelsen førend han sammen med en seminarist fra Jonstrup, Peder Anton Møller, udpeges til at rejse til Fellenberg i Hofwyl, for der at studere dennes opdragelsesanstalt for fattige børn og udarbejde en plan for oprettelse af en lignende anstalt i Danmark.¹⁰ Dette ophold, der kom til at vare 14 måneder, var initieret af Kongen, som (især) af embedsmanden Jonas Collin var blevet 'vundet for sagen' og havde givet tilsagn til oprettelsen af et Fellenbergsk Institut (Dalby 2002:60-63). Efter hjemkomsten blev de to i 1827 tildelt Cathrinelyst, en fæstegård under Sorø Akademi, som opdragelsesanstalt for fattige og forsømte børn fra de omkringliggende sogne. Via Collin får Schmidt imidlertid mulighed for i 1830 selv at oprette en Fellenbergsk opdragelsesanstalt i Jylland, Bøgildgård.

Efter at Stephansen i 1815 dimitterer som lærer bliver han igen ansat som lærer på den samme herregård, hvor han nu kommer i kontakt med stiftamtmanden i Ålborg, Gehejmeraad Fr. Moltke, som økonomisk medvirker til at Stephansen kan oprette 'et privat institut for børn af folk, som både kunne og ville betale' (Budde 1891:19-20). Men selv om Stephansens skole 'øjeblikkeligt slog an og var en stor og anset skole', blev han af 'byens borgere' opfattet som en 'uciviliseret landsbyskolemester og en upraktisk fantast', 'et underligt og uklart hoved' – selv hans svigerfar, en 'fuldmægtig', havde svært ved at anerkende ham som værdig svigersøn. Og da Stephansen forlader sin skole i Ålborg for at tage til

¹⁰ P.A. Møller udpeges af forstanderen for Jonstrup Seminarium, Jens Ernst Wegener (1781-1846), der desuden udgiver et skrift om Fellenbergs anstalt: "Om Fellenbergs Fattig-opdragelsesanstalt i Hofwyl, samt nogle betænkninger om lignende indretnings anvendelse hos os" (Dalby 2002:60).

Holsteinsborg¹¹ mødes han af 'forundring og forargelse' blandt 'de gode og solide borgere'. Ideen om en opdragelsesanstalt for 'de fattige og hjemløse børn' blev set som 'upraktisk', 'kun en uforbederlig fantast kunne finde på sådan noget' og 'alle var enige om, at det var ligefrem galskab, at Stephansens ustyrlige fantasi løb af med ham og blindede hans forstand' (Budde 1891).

Møller, der dimitterer i 1831, bliver via tidligere velgørere efterfølgende ansat som lærer i Stephansens skole i Ålborg og oplever her en Købstad, der ikke har en plads til en bogligt orienteret lærerhabitus inkorporeret i en krop socialiseret i et bondemiljø orienteret mod fysisk arbejde, og som det er 'svær at finde sig til rette i'. "Et naturmenneske, som jeg var, og rustificeret, som jeg nødvendig måtte være, da jeg aldrig havde haft lejlighed til at blive fortrolig med eller tilegne mig nettede manerer, var jeg udsat for at støde an både i den ene og den anden henseende. Dertil kom, at jeg ikke havde evne til at klæde mig, som det kunne fordres i en Købstad, og når man skulle være lærer for dannede folks børn. Det forekom mig derfor at være en hel misforståelse, at jeg var kommen til Ålborg. *Jeg havde så mageløs ondt ved at finde mig til rette både i skolen, og hvor jeg kom frem.* Det var mig, som jeg skulle løbe spidsrod, hvor jeg kom frem. Frygten for at støde an gjorde, at jeg måtte støde an, var ubehændig, kejtet og kantet" (Møller i Hey 1891:48-49).

Efter de personlige kampe og sociale brud som fører til de enkelte anstalters oprettelse er historien om anstaltens 'overlevelse' en historie præget af konstante kampe om tilvejebringelsen af et minimum af økonomiske midler. Anstalten skulle være selvforsynende og som det skulle være sagt til Schmidt i forbindelse med oprettelsen af Bøgildgård: "Nu har du gården. Elever vil efterhånden komme. Kan de hjælpe dem selv uden tilskud, så går det. Bliver der forlangt tilskud bliver gården solgt og instituttet nedlagt" (Boje 1931:23). Eller som Stephansen siger i Budde (1891:43): "Disse store gaver i forbindelse med mange små satte instituttet i stand til med flid og sparsommelighed at fortsætte sin virksomhed, men penge-trang havde vi dog næsten altid".

Samtidig beskriver forstanderne anstaltens første tid som 'at starte helt forfra'. "Forholdene var i alle måder fremmede og vanskeligere, end jeg havde anet. Vi skulle her begynde på bar bund... Jeg måtte danne mig en ny praksis, således som den i hvert enkelt tilfælde faldt mig naturlig og rigtig; jeg måtte ligeså fuldt som eleverne 'stikke fineren i jorden og lugte, hvor jeg var'" (Møller i Hey 1891:73-75).

Men anstaltens historie er også historien om en række sociale omkostninger forbundet med bruddet med 'det kendte sikre' og investeringen i 'det nye usikre'. Oprettelsen af anstalterne er således præget af omgivelsernes modstand, mistro og mistillid til det nye, som 'ingen rigtig forstod'. "Men også i andre henseender var stillingen mig vanskelig. Alt nyt tilvender sig jo en vis opmærksomhed og må finde sig i en skarp kritik. Jeg kunne ikke undgå den, måtte endog blive genstand for en hård og ubarmhjertig bedømmelse i folke-munde. Således at løbe spidsrod hvert øjeblik, når det rygtes eller hørtes, at jeg havde

¹¹ Kontakten mellem Stephansen og Grev Holstein af Holsteinsborg blev formidlet af forstanderen ved Snedsted Seminarium (senere Biskop i Århus), Brammer. Inden denne kontakt kom i stand og førte til oprettelsen af Det Fuiendaler Institut (senere Holsteinsminde) havde Stephansen formuleret planer om at købe en gård i nærheden af Aalborg, men "modstanden mod Stephansens planer om at købe Buderupholm var imidlertid for stærk, og han måtte opgive dem, men han gjorde det kun med sorg. Hver gang han senere skildrede sin kamp for at nå sit livs mål, kørte hans tanker altid først ind på Buderupholm og havde særdeles ondt ved at slippe ud derfra igen" (Budde 1891:39).

tugtet en dreng, kunne den gang, da jeg var ung og ikke tilbørlig hærdet, ikke andet end gøre mig ondt. Jeg syntes, jeg havde ondt nok, når jeg gjorde min pligt, at jeg ikke skulle lide dobbelt... Det var onde tider, men belærende og opfordrende til selvprøvelse og stadig opmærksomhed både på mig selv og forholdene omkring mig" (Møller i Hey 1891-75-76).

At opdragelsesanstalterne succesfuldt overlever på trods af omgivelsernes modstand, hænger klart nok sammen med den symbolske opbakning fra forvalterhånden. Men det afgørende element for overlevelsen skal givetvis findes i forstandernes forestillingsverden i form af opfattelsen af arbejdet som et kald, en opgave stillet af Gud. "Således kom jeg her på en måde imod min vilje og i ethvert tilfælde tværtimod mit bestik, ligesom jeg da i mit hele liv er skubbet frem af andre og ved tilfældige omstændigheder, hvori jeg altid har sporet Guds finger og fået det ene bevis større end det andet på, at 'han har gjort det vel alt sammen'" (Møller i Hey 1891:59).

I alle biografierne betones kristendommen som et vigtigt element i forstanderens måde at anskue og opdele verden på, men det er "en praktisk kristendom, dvs. en kristendom, der viste sin kraft i liv og levned" (Hey 1891:77), der beskrives, en kristendom der består i at *gøre* det rette snarere end i at *vide*. I beskrivelserne af livet på anstalterne ser det også ud til at en pietistisk inspireret kristendom¹² er til stede i alt der gøres og foretages – fra den manifesterede bekendelse til Jesus Siraks børnetugt¹³ til den asketisk indrettede dagligdag i nøjsomhed, arbejdsomhed og beskedenhed. Det er en kristendom der ikke blot foreskriver den rette lære, men også det rette liv, et liv der er orienteret mod at sikre egen genfødsel ved ydre tegn i den daglige livsførelse. Som Weber skriver, bliver sikringen af nåden for den troende et spørgsmål om "a quality of devotional mood indispensable for religious salvation, an attitude which the individual must acquire and which he must make manifest in his pattern of life" (Weber 1978:529). "Stå ved dine forpligtelser, hold dig til dem, og bliv gammel i din gerning. Du skal ikke forundres over, hvad en synder kan udrette; stol på Herren, og vær udholdende i dit arbejde" (Siraks bog, 30:20-21). Eller som der står skrevet under Dorthea Stephansens billede: "bliv ikke træt af at stride den gode strid, thi gennem trængsler øjner vi paradiset" (Budde 1891:12), eller på Schmidts grav: "arbejdet adler manden" (Bojsen 1888:7). Der er tale om, at sætte sit liv ind som indsats, at investere sig selv, at lide for kaldet, og derigennem muliggøre frelsen. "der blev kaldt ad ham til den gerning, han skulle sætte sit liv ind på, og han fulgte kaldet" (Bojsen 1888:7).

På den måde bliver den 'daglige kamp' en Guds prøve på viljen til at udvise en kærlighed som kunne ofre sig selv og selve opdragelsesarbejde på anstalten bliver en 'god gerning' udøvet i Guds ære. Som Weber bemærker, kan frelse gennem gode gerninger betragtes som noget der tilegnes gennem træning i godhed, en rationaliseret metodisk træning af hele livsmønstret, og altså et instrument til selv-perfektion, en frelse-metodologi. Det handler om at tilegne sig de kvaliteter som Gud kræver, at blive redskab for Guds vilje. Ved

¹² I løbet af 1800-tallet finder en 'gudelig vækkelse' sted, særligt på midtsjælland men også andre steder i landet, som overvejende er orienteret af pietismen og Indre Mission (Rasmussen 1919).

¹³ "Den, der elsker sin søn, giver ham tit pisk, så han til sidst kan få glæde af ham" (Siraks Bog, kap. 30, vers 1). "Bøj hans nakke mens han er ung, og giv ham prygl mens han er lille, så han ikke skal blive stædig og ulydig mod dig og volde dig sjælekvaler" (Siraks bog, kap. 30, vers 12).

at gøre opdragelsesarbejdet til et kaldsarbejde tildeler forstanderne sig selv et eksklusivt tegn på at være udvalgt til nådens stand og frelser på denne måde så at sige sig selv.¹⁴

På trods af at alt ved hvervet som forstander for en opdragelsesanstalt var fremmed for disse agenter og at de med ængstelighed gik ind til det nye som deres omgivelser mødte med mistro og forargelse, lykkedes den sociale skabelse af positionerne altså blandt andet på grund af en række erhvervede dyder (nøjsomhed, streng livsførelse, asketisk moral mv.), og i hele forstandernes nødvendiggørelse af dyden er det fristende at se en dyd af nødvendigheden. Som Schmidt skulle have sagt: "Menneskets fornødenheder, hvor få dog! Og hvor vi behøver lidet, når blot vi er nøjsomme" (Bojsen 1888:8).

På trods af disse ligheder i forstandernes habitus og de omstændigheder, der muliggjorde opdragelsesanstaltens varige materialitet, tager de respektive livsbaner sig forskelligt ud, hvilket fører til en række polariteter inden for positionen. Der er tale om en række sociale egenskaber, der både forener og adskiller disse tre forstandere, om en række betingelser, der så at sige 'folder sig forskelligt ud'. Det ser således ud til, at Schmidt, der først i en sen alder kommer på seminariet og som aldrig færdiggør uddannelsen, men bogstaveligt talt uddanner sig 'i marken' og i tilknytning til et anerkendt navn (Fellenberg), kommer til at orientere sig i retning af en opdragende beskæftigelse af de 'moralisk fordærvede og vanartede børn'. Heroverfor står Stephansen, der relativt tidligt føres ind i skoleverden, som opretter en skole, som ser sig selv som en 'skolemester', der er orienteret i retningen af undervisning af 'fattige og hjemløse børn i almindelighed'. Mens Schmidt må tage arbejde uden for anstalten (som landmåler) for at sikre den økonomisk, opretter Stephansen Hindholm Højskole, og mens Bøgildgård er oprettet af det offentlige (Staten/Kongen), er Holsteinsminde oprettet af enkeltpersoner. Denne modstilling er samtidig homolog med forskelle opvækstvilkår: Schmidts far er en 'jævn bonde', 'forfalden til spil og druk', mens Stephansens far er bolstedsmand og omgangsskoleholder, 'en forstandig og oplyst mand'. Imellem disse polariteter står Møller, der kommer fra et hjem, der ikke er så fattigt som Schmidts, men heller ikke så rigt som Stephansens: Møllers far beskrives som en 'jævn bonde, men for sin tid og stand ualmindeligt vel oplyst'. Møllers Flakkebjerg oprettes af en Komite/Forening og er orienteret mod en 'borgerlig opdragelse' af de 'sædeligt forvildede og forsømte børn'. Nedenstående skitse af de tre forstanderes sociale egenskaber kan tjene som illustration:

¹⁴ Jf. Weber (1995).

Peter Poulsen Schmidt

(1797-1885)

Far 'jævn bonde', 'spiller og dør af druk'. Mor 'from og gudehengiven'.

Handelslærling Landmåleruddannet

Færdiggør ikke sem., Tønder
14 mdr.s ophold hos Fellenberg
Forlader Cathrinelyst før det lukkes

"Det, som er hovedsagen her, og som jeg har støttet mig trøstigt til, er landlig beskæftigelse. Den stadige færden i Guds frie natur gør sindet glad og bringer vore tanker opad til skaberen, den gode Fader".

'Jævn, ligefrem, hjertelig, uegennyttig, tro på sin livsgerning, arbejdsom, afholdsmand, mådeholden'

'Moralsk fordærvede børn'

Det offentlige/ Staten

Beskæftigelsen, 'en arbejder'

Anders Stephansen

(1791-1870)

Far bolstedsmand m. et par heste og 4-5 køer. Omgangsskoleholder: 'en forstandig og oplyst mand'. Mor 'from og troende'

Huslærer som 12årig Seminarieudd. 1812-15, Jonstrup Privatlærer på Herregård
Stifter 1818 egen skole i Aalborg
Opretter Hindholm Højskole
"han var et folkets barn, vokset op blandt de ringe, tidlig fortrolig med al fattigdommens trang og tidlig øvet både i blik for og kærlighed til det små og oversete i menneskelivet som i naturen"

Børnenes frelse er bestemt af Gud; de reddes af frelseren – udvendig skikkelse, men 'sand' frelse er sjælden.

"navn som en sjælden kundskabsrig og grundig, derhos praktisk og trods sit stille, blide væsen udrustet med al den umiddelbare autoritet, som kun ægte åndsoverlegenhed giver"

'Fattige og hjemløse børn i alm.'

Private enkeltpersoner

Skolen, 'en skolemester'

Christen Christensen Møller

(1810-1890)

Far 'jævn bonde' men 'for sin tid og stand ualmindelig vel oplyst', møllebygger.
15-20 tdr. land, hest og 3-4 køer

Landarbejder. Som 15årig plads hos skolelæreren, får her hjælp og øvelse i at undervise.
1829-31 Snedsted seminarium
1833-35 lærer ved Stephensens skole i Aalborg

Opvokset i 'tarvelighed og nøjsomhed'
'Man satte tæring efter næring'
'Et lykkeligt hjem'

"de fleste af eleverne er vundne, ... i ligefrem borgerlig betydning"
Børnenes frelse er bestemt af opdrageren; de reddes af manden (i borgerlig betydning)

'Opvakt, livlig, kristelig, nøjsom, håndsnilde'
"Synes født og båret til dette hverv... røgtede det med samvittighedsfuldhed og nidkærhed"

'Sædelig forvildede og forsømte børn'

Komite/forening

Opdragelsen, 'en opdrager'

En etableret sag

Mod slutningen af 1800tallet og i starten af 1900tallet er det opdragende arbejde med børn og unge blevet til en offentligt anerkendt bevægelse, en etableret sag, statsligt ratificeret i 1905 med *Lov om behandling af forbryderske og forsømte børn og unge personer* (Børneloven). Den nye generation af 'opdragere' etablerer sig som talsmænd og agitatorer for 'børnesagen': børns ret til at være børn, til en barndom med et 'børnehjem ved arnen' og et 'beskyttende og frelsende husly under taget, der redder dem fra solstik ovenfra og fra fodkulde nedenfra' (Budde 1891:27), og en lang række af Foreninger (fx Plejehjemsforeningerne, Børnehjemsforeningerne, Kristelig Forening til vildfarede børns redning, Børnenes Vel, Børnenes Værn, Ungdommens Vel) konstituerer og mobiliserer sig, bl.a. i Børnesagens Fællesråd (1903). Samtidig sker der en voldsom vækst i antallet af børn under statslig forsyng: fra 579 børn i 1906 til 4687 i 1921, ligesom udgifterne til foranstaltninger for børn og unge i procent af de samlede sociale ydelser stiger fra 0,4% i 1900 til 2,3% i 1922 (Bryderup 2005:73-81).¹⁵

Feltets grundlæggende lov, *nomos*, der konstituerer feltet som sådan, 'the principles of vision and division', dvs. princippet om børneretten: at børn har ret til opdragelse, en opdragelses af barnet for barnet, er nu etableret med en social kraft, der gør at den ikke kan ignoreres, men tværtimod må accepteres som forudsætning for anerkendt og legitim deltagelse i feltet.

'Når alt fast og solidt fordufter'

Hånd i hånd med etableringen af børnesagen, går langsomme ændringer i det sociale rums strukturer. Selvom Københavns industri får fodfæste i årene 1840-65, og en kapitalistisk produktion etablerer sig i fabrikkerne, er mere end halvdelen af befolkningen i 1850 stadig knyttet til landbruget – i 1900 er det ca. 40% (Hyldtoft 1984, Møller 1992).

"Byernes økonomiske aktivitet er omkring 1850 og de næste par årtier... præget af betydelige opsving i handelskapitalen, transportvæsenet og penge- og kreditmarkedet. Herudover er det økonomiske bybillede karakteriseret ved forekomsten af to store og væsentlige sektorer med småborgerlige produktionsmåder: *Detailhandelen og håndværket*" (Møller 1992:29). Dette byborgerskab, der udviklede en relativ betydelig økonomisk velstand, havde på grund af betingelsen om grundejendom svært ved at skaffe sig politisk indflydelse – kun godt 1.100 valgbare mænd var at finde blandt Københavns 100.000 indbyggere. Endnu sværere havde det akademiske borgerskab, der i 1800-tallets første halvdel begyndte at gøre opmærksom på sig selv som 'politisk ansvarlige borgere' (Lützen 1998:29-48). Mellem Kongen, adelen og embedsaristokratiet og proletariatet, der følger med næringsfriheden og den dertil knyttede overproduktion af svende, der ikke længere kan se frem til at blive mester, og med de arbejdsrelaterede by-tilvændringer af besiddelsesløse fra landet, opkommer således en middelstand, der dels består af agenter, der i højere grad er orienteret af kulturel kapital (præster, akademikere og 'de nye' embedsmænd), dels af agenter, der i højere grad er orienteret af økonomisk kapital (håndværksmestre, næringsdrivende

¹⁵ Samtidig stiger de samlede sociale ydelser fra 14,9 millioner i 1900 til 185,6 millioner i 1922 (Bryderup 2005).

i detailhandlen, grosserer, fabrikanter) og mellem disse to poler, agenter fra det højerestående officerskorps.

Set i et langtids-perspektiv udgør disse processer de sociale betingelser for opkomsten af en ny række klassebetingede dispositioner, eller med Elias' term: en ny menneske-type, nemlig det 'civiliserede og affekt-kontrollerede menneske' (Elias 2000).

Mens 'middelstanden' således konstruerer sig selv som 'selv-behersket, kontrolleret og kultiveret' bliver arbejderne beskrevet som 'vilde, rå og nydelsesstyrede naturer', der skulle bearbejdes, en 'uorden der skal gøres noget ved', 'ordnes', 'hjælpes op i middelstandens lyksaligheder', lære den 'rette' (dvs. rigtige og lige) livsførelse (fx Lützen 1998).

Den offentlige almueskole og reglerne om sanktioner overfor forældre og børn i tilfælde af skoleforsømmelse må fx ses i denne sammenhæng. Samtidig professionaliseres politiet og i løbet af 1800tallet udstedes en række politiplakater, der i 1869 bliver til en egentlig politivedtægt, som omfattede bestemmelser for den offentlige ro og orden, herunder det der af de dominerende klasser blev opfattet som børnenes 'omstrejfen, urenlighed, uorden og urolige og forstyrrende adfærd', hvorved børnenes brug af byrummet blev kriminaliseret (fx de Coninck-Smith 2000:306-308, Christensen 1983:24).

Endvidere oplevede borgerskabet tilsyneladende storbyen, hvor "... lyster, forbrydelser og en demoraliserende armod omgiver en talrig ungdom, for at den allerede i de tidlige år udsættes for legemlig og åndelig fordærvelse..." (Foreningen, beretning 1840:33), og lønarbejdet i fabrikken som risikozoner med farlige fristelser for de folkelige klasser og som en sikker vej mod børnenes fordærvelse (Villadsen 2004). Industrien, særligt tobaksindustrien, havde en relativ stor mængde børn ansat, men med opkomsten af barnet som 'et uskyldigt væsen der skal beskyttes' kommer også Fabriksloven i 1873, der regulerer børnearbejdet, hvilket til fulde illustrerer et i 'børnesagen' indbygget dobbelt paradoks: dels var arbejde og arbejdsomhed på den ene side 'godt', på den anden side var fabrikken ikke god for barnet, men usund og fordærvelig; dels skulle barnet på den ene side beskyttes med regulativet, på den anden side lukkede dette en del børn ud i en usikker 'pas dig selv'-situation, overladt til gadernes fordærvelige virkninger.

Etableringen af børnesagen, dens succes, og de filantropiske foreningers forestillinger om livet på landet hvor fristelserne ikke konstant lurer og om hjemmets betydning som et værn mod storbyens moralske smitte, skal altså ses lyset 'modernitetens hvirvelvind' (Lützen 1998:310). Ved rent fysisk-materielt at sikre børnene og deres overlevelse og moralsk-åndeligt at sørge for at de fik en ordentlig opdragelse, så de ikke senere som kriminelle og/eller prostituerede blev en byrde og udgift, en 'forfalden uordentlighed', for det borgerlige samfund, skulle filantropien i sin egen selvforståelse udgøre et 'værn mod den syndefulde bys fristelser og farer', udføre et 'redningsarbejde for de faldne' og 'sikre Herren et velskikket folk' (Lützen 1998). Den filantropiske børnesags succes er på denne måde knyttet til de strategier som forskellige fraktioner af borgerskabet anlægger i forsøget på at erobre politisk magt, et forhold der gennem historien miskendes gennem forestillingen om den uegennyttige og selvopofrende beskyttelse af barndommen.

Hjemmets logik, familiens forandring

Som det allerede fremgår, springer en gennemgående logik om hjemmet og familien i øjnene. Fra de forskellige Foreninger og institutioners syns-punkt erstatter anbringelsen bar-

nets 'fædrenehus', og både interventionen i børnenes liv og praktikken udøvet på anstalten eller hos plejeforældrene knytter sig således til en forestilling om hjemmet og familielivet: *"Det hører til dette livs dyrebareste goder at have et hjem, og selv, når hjemmet er tabt da ved vi af erfaring, at vore kæreste barndoms minder knytte sig dertil, så det er ikke blot dyrebart at have et hjem, hvor man kan være glad og lykkelig, men også at have et hjem, som man kan mindes og længes efter da, når det for længe siden er tabt. Kærligheden til hjemmet og længeselen derefter anser jeg for nogle af de bedste følelser som røre sig hos det naturlige menneske...* det fattige barn står ikke tilbage for det rige i at elske og længes efter hjemmet. Jeg tror derfor, at så længe et menneske kan elske og længes efter sit hjem, er hans hjerte ikke i højere grad fordærvet, end at det kan være modtageligt for alt godt, og man skal aldrig opgive håbet om nogen, hos hvem denne kærlighed og længsel findes... Det er jo i almindelighed *disse unge menneskers sørgelige lod intet hjem at have*, intet hjem, de har lært at elske, og som de kan længes efter, og hvortil de kan knytte deres barndoms minder. *At skaffe dem et sådant hjem, det er hensigten med denne stiftelse"* (Møller 1846:46-47, min kursiv, csh). En af forestillingerne om det forbedrende i at anbringe børn og unge i anstalter og hos plejeforældre er, at de anbragte børn her kunne finde "hvad de netop savnede: et godt hjem, en fader og moder... omhyggelig pleje, gavnlig undervisning til verdslig dygtighed, åndelig vejledning i, hvad der tjener til evig fred..." (Møller 1846:8).

I Foreningernes begrundelser for interventionens nødvendighed kan udlæses kategorier der knytter sig til barnet selv (barnets natur: 'doven', 'løgnagtig' mv., og barnets opførsel: 'forsømmer skolen', 'driver omkring', 'stjæler' mv.), men mere fremtrædende er de kategorier, der knytter sig til barnets 'fordærlige' omgivelser og situation. Disse vurderes at fordærve barnet enten på grund af selve omgivelsernes natur ('en betlefamilie', 'faderen er en yderst slet person', 'mistænkelig', 'moderen er et offentlig, drikfældig fruentimmer'), på grund af omgivelsernes mangler ('forældrene kunne ikke holde barnet til orden eller til skole', 'barnet var alene uden opsyn som følge af forældrenes arbejde eller indespærring i arrest- eller forbedringshuse'), eller på grund af omgivelsernes mis-handlinger ('barnet tvinges, trues eller forføres til at stjæle og/eller betle', 'de mishandlede hende på en højst oprørende måde').¹⁶

Det er 'det fordærvede hjemms fordærvende virkning', 'smittefaren ved det slette', 'det ondes fristelser', som Foreningerne forsøger at bekæmpe ved at 'udrive barnet fra dets fordærlige omgivelser'. Institutionerne skal således udgøre de 'gode og kærlige' hjemlige rammer, som dels kan 'skærme mod yderligere fordærv' ved at "afsondre barnet fra skadelige eksempler og forbindelser" (Hauch 1830:1), ved at udgøre et værn mod 'den syndefulde bys fristelser og farer', dels kan forbedre barnet gennem opdragelse, redde det, standse fordærvelsen "og føre forvildede tilbage til arbejdsomhed, til pligt og sand guds frygt" (ibid.:2).

Parallellen til andre former for socialt arbejde, der i sidste halvdel af 1800tallet retter opmærksomheden mod 'de fattiges hjem', synes oplagt ved gennemlæsning af Lützen (1998:285-390) og Villadsen (2004:102-118). I denne periode begynder den kristne velgørenhed netop at udpege hjemmet som den nødvendige barriere, "som kan hindre den sociale patologi i at brede sig" (Villadsen 2004:102). Eller som Vammen (1998:99) skri-

¹⁶ Jf. Hansen & Krab (2005) for en mere omfattende analyse.

ver: "Charitable strategies pinpointed the competent lower-class housewife and mother as even worthwhile in an attempt to attract husbands and fathers to a more home-centred existence and to act as buffers against a male temptation to waste wages in taverns or engage in disorderly political conduct with the resultating vagabondage of their children". Men til forskel fra Foreningerne, der 'udriver børnene af deres fordærlige omgivelser', søger disse filantropiske foreninger at løfte de fattige op blandt de respektable arbejdere ved – indenfor hjemmets ramme eller i 'forebyggende' institutioner som arbejdsstuer, fortsættelsesasylar eller søndagsskoler – at oplære de fattige i den gode og rigtige husførelse, hygiejne, børnepasning, sædelighed mv. Ifølge Villadsen (2004) hænger dette sammen med et brud i opfattelsen af de fattige som nogen der skal forblive anderledes, som nogen der skal fastholdes i en underordnet livsform. Dette sker "først og fremmest fordi de fattige nu fremstilles som en trussel for det øvrige samfund. De store koncentrationer af fattige i byerne muliggør opløb, spredning af sygdomme og udbredelse af moralsk fordærvende livsformer" (ibid.:103), hvorfor 'de fattiges problemer' ikke længere kan isoleres fra det øvrige samfunds. De filantropiske kvinders 'velgørende' arbejde, der opsøger 'de fattige' i hjemmet, kan ses som erobringen af en tilsynsvirksomhed, der tidligere var i kirkens besiddelse, og som et bidrag til produktionen af en specifik position, der i løbet af de næste hundrede år institutionaliseres i feltet.

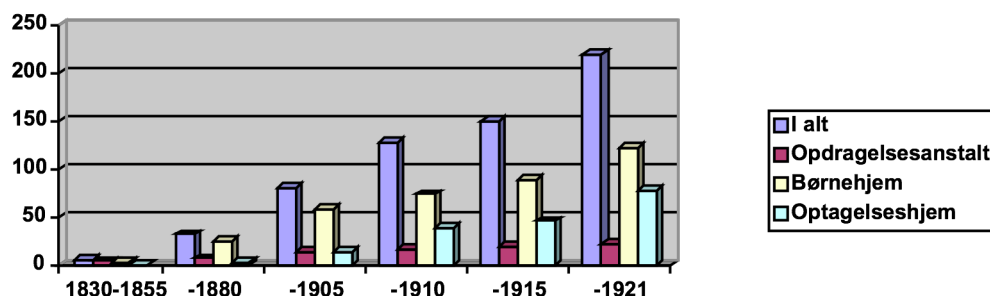
Hjemmet konsekkreres altså af de filantropiske foreninger som det ønskværdige sted for familien, som stedet hvor godt eller ondt skabes. Dermed produceres en social orden mellem det gode hjem og det slette, mellem det stabile hjem og det opløste. En orden, der snævert udskiller de 'fattige hjem' som anderledes og som årsag til samfundets gradvise forfald. "... at der netop i *de fattiges hjem* er mere sygdom og hos de fattige i det hele større sygelighed *end andetsteds*... Grunden er ikke vanskelig at finde, når man kender fattigfolks boliger og beklædning og måske navnlig den kost, deres små børn få fra den spædeste alder af... hvad børnenes øvrige pleje og opdragelse angår, da må det oftest gå dermed hos fattigfolk... sædvanligt kun dårligt. Er der flere små børn, må enten moderen give afkald på at fortjene noget med til familiens ophold... eller... overlade børnene til dem selv hele dagen igennem, så at de vokse op uden nogen forsvarlig, legemlig eller åndelig røgt og pleje, hvilket naturligvis medfører megen dårlighed i alle måder. Det er ofte vanskeligt netop for sådanne børn, når de skulle ud at tjene, at få gode tjenester; det er en naturlig følge af, at *hjemmet er opløst* og børnene derfor uden opdragelse og tugt, uden sans for orden og arbejdsomhed, ofte både legemligt og åndeligt forkrøbne, - eller at *hjemmet er slet*, fordi forældrene er sløvede under den hårde kamp for livets første fornødenheder... Og så kommer rækken af de sørgeligste sider af vort samfundsliv ligesom af sig selv, slag i slag; *drukkenskab og et uordentligt levnet, letsindige ægteskaber, løse forbindelser, uægte børn, en sløvet viljeskraft, en afstumpet følelse* og et udslukt syn for livets alvor, dets dybere krav, kortsagt: hele dets åndelige side, - det er de torne og tidsler, der gro frodigt på denne vej" (Hoff 1868:4-6, min kursiv, ch).

Et af feltets helt centrale indsatser er altså ikke blot opsøgningen og modtagelsen af børn, men tillige udvælgelsen og udnævnelsen af de hjem og familier, der er hhv. 'uordentlige, slette og fordærlige' og 'ordentlige, gode og rene'. Praktikken med at opsøge, modtage, fjerne og anbringe børn fra 'uordentlige, slette og fordærlige' hjem og familier producerer således troen på en ganske bestemt form for organisation af familien og

hjemmet. En organisation, der ikke er naturlig, neutral eller universel, men som klassespecifikt hænger snævert sammen med opkomsten af bestemte positioner i det sociale rum, kernefamilien og det borgerlige hjem. Med meget håndgribelige sociale konsekvenser favoriserer Foreningerne således en (små)borgerlig organisation af familien, hvormed de ikke blot skiller de fattige hjem i dem der kan og dem der ikke kan tilpasse sig denne organisationsform, men konsekkrerer, dvs. indvier og helliggør, deres egen position som dominerende, som 'familiens målestok', dvs. som udgangspunkt for klassificering af det normale og det konforme.¹⁷

Positionerne skærpes: 'a state of the structure'

I 1920 er den struktur der har været i proces siden midten af 1800 ved at være etableret. Med anstaltens opkomst i 1830'erne kommer også børnehjemmene, særligt i 1870'erne, og optagelses- og iagttagelseshjemmene i starten af 1900-tallet, hvilket denne figur illustrerer.

Institutioner i perioden 1830-1921. Egne beregninger baseret på Skjerbæk (1921).

Det bemærkelsesværdige i figuren er, foruden den markante vækst i det samlede antal institutioner, at antallet af opdragelsesanstalter er relativt konstant, mens børnehjemmene og optagelses- og iagttagelseshjemmene gennem en eksplosiv vækst institutionaliserer sig som positioner i feltets struktur, hvorved denne transformeres. På baggrund af data fra Skjerbæk (1921) og Eskesen m.fl. (1926) kan relationerne mellem opdragelsesanstalterne, optagelses- og iagttagelseshjemmene, børnehjemmene og plejeforældre/plejehjemsforeninger konstrueres således:

Plejeforældrene skiller sig ud ved ikke at være en 'institution', men et 'naturlig' hjem, og ved ikke at have mere end 1-2 anbragte 'uskyldige og forsømte' børn. Heroverfor står opdragelsesanstalterne som en 'velindrettet institution' med op til 100 anbragte 'særligt vanskelige' børn og unge, børnehjemmene der i højere grad har op mod 20 anbragte 'svagelige eller børn med andre særegenheder' og optagelses- og iagttagelseshjemmene der i højere grad var et mellemstort mellemlid 'hvor barnet midlertidigt kunne anbringes, når en hurtig fjernelse var påkrævet'.

Opdragelsesanstalterne adskiller sig som 'temmelig store' steder, hvor 'der skal læn- gere tids ro og opdragelse til for at føre bort fra det, der har gjort deres liv fortræd og frem mod alt det, der rummes i ordene et smukt og godt hjerte', det er et 'vanskeligt og svært

¹⁷ Jf. fx Bourdieu (2001:144-5).

arbejde', der har 'et langt sigt' og hvis gennemførelse 'kræver fasthed for at nå fra mål til mål', hvilket 'stiller sine store krav – og det 'store' kan derfor ikke undgås'. Heroverfor fremstår børnehjemmenes opgave at være 'at modtage det hjemløse barn, helst så tidligt som muligt og at give det et hjem, et virkeligt barndomshjem, hvor det kan vokse op trygt og glad i bevidstheden om, at kærlighed omgiver det, og hjemmet skærmer det, som barnet skærmes og værnes i dets naturlige hjem'. I relation hertil er optagelses- og iagttagelseshjemmene 'et nødvendigt led', et 'sorteringshjem', 'indrettede på at yde hjælp til ulykkeligt stillede børn under livets mange forskellige forhold og er derfor formede efter livets krav med vide rammer' og til et ophold 'så kort som muligt indtil der er truffet bestemmelse om barnets endelige anbringelse, og et velegnet anbringelsessted er fremskaffet'.

Således står plejeforældrene til opdragelsesanstalterne, børnehjemmene og iagttagelseshjemmene som det 'naturlige hjem' står til det 'kunstige', som det lille står til det store, det nære til det fjerne. På samme måde står opdragelsesanstalterne til børnehjemmene som det hårde står til det bløde, det svære til det nemme. Opdragelsesanstalterne står til plejeforældrene og børnehjemmene som det 'vanskelige' barn står til det 'uskyldige'. Optagelses- og iagttagelseshjemmene står til opdragelsesanstalterne, børnehjemmene og plejehjemmene som det hurtige og omskiftelige står til det langsommelige og stabile.

Det ser således ud til, at det er opkomsten af børnehjemmene, særligt i sidste halvdel af 1800tallet, og af iagttagelseshjemmene, særligt i starten af 1900tallet, der transformerer feltets struktur. Mod disse transformationer af feltets struktur står en bemærkelsesværdig stabilitet i antallet af opdragelsesanstalter, der kun udviser en lille stigning, hvilket er med til at forsvare positionen mod en devaluering af dens relative værdi og fastholde den som 'særlig'. Opdragelsesanstalterne reproducerer således deres dominerende position gennem en række tilpasningsstrategier (fx ved at ændre betegnelsen 'anstalt' til 'hjem') og ortodokse forsvarsstrategier (fx udgivelsen af en række biografier af børnesagens pionerer, hvorved der gøres opmærksom på hvem der er 'sagens rigtige far og mor', hvem der har historien på sin side).

Opkomsten af optagelses- og iagttagelseshjemmene og børnehjemmene må som allerede indikeret anskues i sammenhæng med den generelle filantropis etablering i byerne, den øgede befolkningstilvækst og opkomsten af et storbyborgerskab med en klassebetinget livsstil og smag, der oplevede arbejdernes gadebørn som 'uordentlige'. Disse eksterne betingelser går hånd i hånd med opblomstringen af børnesagen i slutningen af 1800tallet og starten af 1900tallet. Denne opblomstring medfører et stigende antal nykommere, der i processen med at 'finde en plads' i feltet er med til at producere optagelses- og iagttagelseshjemmene. Således anlægger 'de nye foreninger' (fx Kristelig Forening for vildfarende børns redning (Løkke 1990)) en række kætterske strategier, der sigter mod at nødvendiggøre et mellemled i fjernelses- og anbringelsesprocessen, og som derved skaber eller (op)finder en plads i feltets struktur.

"Det var ikke altid let [at finde et til det enkelte barn egnet plejehjem]; thi ofte måtte der handles hurtigt... En anden vanskelighed man stødte på, var den, at en pludselig omplantning fra det frie og ubundne liv i storbyen til rolige og velordnede forhold på landet var vanskelig i en del tilfælde. Det var ikke så få børn, som havde svært ved at falde til ro i et plejehjem, når de lige var rykket ud fra et liv i frihed og dårlige vaner. En del var legemligt og sjæleligt vanrøgtede og egnede sig ikke foreløbig til anbringelse i privat pleje. Det blev

derfor hurtigt klart, at der manglede et led i dette redningsarbejde, for at det bedre kunne lykkes. Dette mellemlid blev iagttagelseshjemmet, hvor barnet midlertidigt kunne anbringes, når en hurtig fjernelse var påkrævet... Erfaringen har vist, at iagttagelseshjemmet er et nødvendigt led i plejehjemsarbejdet, og det skyldes for en stor del disse hjem, at dette arbejde er lykkedes så godt, thi den legemlige og åndelige afstivning, som gives barnet under dets ophold i iagttagelseshjemmet, har været overordentligt heldig for den senere anbringelse... (Eskesen m.fl. 1926:100-101).

Opkomsten af børnehjemmene kan, i stil med dele af den generelle filantropi, ansues som positioner der i høj grad (men ikke udelukkende) skabes og besættes af ugifte kvinder fra mellemlaget, der anlægger køns- og klassespecifikke reproduktionsstrategier i konverteringen af deres økonomiske og kulturelle kapital til en fagspecifik opdragerkapital via den sociale kapitals mellemkomst. Disse reproduktionsstrategier anlægges i høj grad som alternativ til reproduktion gennem ægteskab eller slægtsforsøgelse. I borgerskabet fandtes med andre ord relativt rettighedsløse kvinder som var afhængige af forsøgelse – via familie og slægt eller via ægteskab, 'overflødige kvinder' som havde den nødvendige tid til at blive bekymrede og bekymre sig om de 'forsømte' og 'vildfarede' børn, samt den nødvendige kapitalvolumen (herunder især social kapital i form af forbindelser til det øvrige borgerskab) til at iværksætte og gennemføre en mobilisering af de nødvendige økonomiske midler (Vammen 1992; 1998). De havde – med Marx' ord – et *virkeligt* behov for at gøre noget.

Forskellen mellem børnehjemmene og opdragelsesanstalterne markerer altså samtidig en forskel mellem kønnene. Således ser det ud til at kvindelige forstandere og 'forsømte' børn i højere grad er knyttet til børnehjemmene og at mandlige forstandere og 'vanskelige' børn og unge er knyttet til opdragelsesanstalterne. Det ser således ud til, at børnehjemmene står til opdragelsesanstalterne, som det kvindelige står til det mandlige, som de forsømte børn står til de forbryderske børn, *som omsorgen står til opdragelsen*, som følelsen står til fornuften, som hjertet og brystet står til hovedet og hånden, som byen står til landet, som det milde og bløde står til det grove og hårde osv. Denne kønslige strukturering af feltet går tilsyneladende igen i forskellen mellem de kvinder, der blev forstandere på børnehjemmene og dem, der involverede sig i 'det opsøgende' og 'forebyggende' arbejde, således at forstanderinderne tildeles og indtager en patriarkalsk opdragerposition til forskel fra en matriarkalsk omsorgsposition.

Børnehjemmene er altså i høj grad resultatet af bestemte kvindelige positioners håndtering af specifikke sociale betingelser, men etableringens 'succes' har en tendens til at skjule de sociale omkostninger erobringen af et offentligt og politisk rum, som disse kvinder betalte i form af social isolation, mistro og hån, og udstødelse fra familien. Samlet set er der tale om historier og sociale betingelser, der ligner opdragelsesanstaltens i form af forvalterhåndens symbolske støtte, forestillingen om at være kaldet, et Guds redskab, der gør at 'alt sættes ind for en livssags skyld' og af at der i materiel nød, gøres en dyd ud af nødvendigheden. Disse kvinders individuelle og institutionelle historier kan et stykke ad vejen beskrives ved hjælp af dette rammende citat: "Gud havde nu givet mig ikke blot tegnene som jeg havde begæret, men også salvet mig til arbejdet, og jeg gik derfor min stille vej frem trods

alt, hvad der blev indvendt mod vort arbejde, og trods det, at min familie anså mit foretagende som en skamplet, der blev sat på den" (Esche 1920:72).¹⁸

Det bureaukratiske felt

Med Børneloven af 1905 ratificeres statens ret til at intervenere i den private børneopdragelse. Hvor anbringelse uden for hjemmet tidligere kun var muligt hvis barnet havde begået lovbrud, hvis forældrene var fattigunderstøttede og dermed havde mistet borgerret eller hvis forældrene frivilligt indvilgede i fjernelsen og anbringelsen gør Børneloven det nu muligt at fjerne barnet med tvang: "Børn under 15 år, som uden at have begået nogen for en ældre person strafbar handling, findes at være sædeligt fordærvede, eller som på grund af forældres eller andre opdrageres lastefuldhed, grove forsømmelighed eller mangel på evne til at opdrage dem eller føre tilsyn med dem, findes at være udsatte for sædelig fordærvelse" (Børneloven §1, stk. b, 1905). Loven etablerer således kommunale Værgeråd og et statsligt Overværgeråd som politisk-administrative organer, som en særlig, særskilt myndighed, der – på vegne af den af Justitsministeriet (ny)udnævnte Overinspektør for opdragelsesanstalterne og under dennes tilsyn – varetager det overordnede, ordnende og systematisk regulerende og koordinerende tilsyn med og indgriben i 'forbryderske og forsømte' børn og unges liv. Værgerådene bestod af repræsentanter for kommunens bestyrelse, for kirken (sognepræst eller provst), fra skolen (lærer/lærerinde), fra befolkningen (lægmænd/kvinder) og i større byer en læge og en jurist som formand og "tog selvstændigt bestemmelse om, hvorvidt der var anledning til at skride ind med hensyn til børns opdragelse, og i bekræftende fald om, hvilke midler der skulle anvendes" (Horsten 1973:6). I (over)værgerådets kontor opsamles og koncentrerer en politisk-administrativ kapital og en officielt anerkendt og autoriseret opgave og funktion, der tidligere var fordelt mellem retsvæsenet, fattigvæsenet og de forskellige filantropiske foreninger, men som nu knytter sig til hele den legitimitet der følger med den generelle anerkendelse og accept af det statslige herredømmes privilegium.¹⁹ Hermed ikke sagt, at Værgerådene og Overinspektionen monopoliserer retten til at organisere og administrere 'forsømte og forbryderske' børn og unge – den kriminelle lavalder står konstant på spil og børn og unge stilles til stadighed for domstolene (Grothe Nielsen 1986), men Værgerådene, Overinspektionen og senere Børne- og ungdomsforsorgen kommer til at indtage en dominerende position i denne kamp.

Der tale om en bevægelse over tid, hvor de tidligere forvaltere, som med Weber kan kaldes honoratiores²⁰, udfordres og må forholde sig til opkomsten af en embedsmand, en

¹⁸ Jeg burde uddybe de forskellige historier som disse kvinder bringer ind i feltet og sætte dem i relation til hinanden og til de forskellige positioner, de forskellige kvinder kommer til at indtage, dvs. analysere de køns- og klassestrukturerede strategier som disse kvinder anlægger (hvor konstruktionen af moderkærligheden, som en 'af Gud nedlagt evne i kvinden', tilsyneladende udgør afgørende forudsætninger for den sociale anerkendelse og accept af disse kvinder), og som fører dem til forskellige positioner i feltet. Af pladsmæssige årsager henviser jeg til bilagsmaterialet i Hansen (2006), hvor et systematisk konstrueret socialbiografisk materiale præsenteres.

¹⁹ Jf. Weber (1978:941-954).

²⁰ Personer med relativ arbejdsfri indkomst eller med indkomst af en sådan slags, at de har mulighed for at antage sig forvaltningsfunktioner samtidig med deres eventuelle arbejdsvirksomhed, og som samtidig på grund af denne økonomiske situation har en livsførelse som giver dem den sociale prestige af at tilhøre en særskilt statusgruppe og som derigennem gør dem 'egnede' til at udøve dominans (Weber 1978:950).

functionaire, der ikke er en personlig tjener for en hersker, Kongen, men en tjenestemand med en objektiv opgave, dvs. indehaver og udøver af et embede, der ikke er en bibeskæftigelse, men lægger beslag på hans/hendes totale tid. Denne langstrakte sociale proces, der bidrager til etableringen af en egentlig professionel embedsmandsstand,²¹ markerer samtidig et brud mellem 'opdragerens' virkelighedsnære og selvopofrende gerning og 'forvalterens' fjerne og administrative 'skrivebordsarbejde' – et brud der i mit materiale reflekteres i et ophør af hyldesten af 'forvalteren' som 'en mand, der viser en sjælden interesse og opofrelse for stiftelsen', der 'lever for at fremme denne sag' (Møller 1846), og en tilsynkomst af 'en tak til de tilsynsførende myndigheder for forståelse og velvilje' (Olsen 1930), for 'det gode samarbejde med forvaltningen' (Langager 2001).

Det er altså den processuelle opkomst og struktur af det af det Bourdieu (2001) kalder det bureaukratiske felt, der går hånd i hånd med omkalfatringen af Kongeriget Danmark i retning af nationalstaten Danmark, som mere indgående burde studeres. Det centrale synes her at være den kamp om 'forvaltningen' som bureaukratiseringen fører med sig mellem de statslige kontorer for børneforsorg – som gennem tiden skifter navn og konkret placering i det bureaukratiske hierarki – og de forskellige interessegrupper – politiske partier eller grupperinger, fagforbund, foreninger mv. – og enkeltpersoner – politikere, forstandere mv. – der kræver sin stemme hørt og indflydelse udøvet i gruppens og/eller sagens navn.²²

Skolens betydning

Feltet for pædagogisk arbejde med marginaliserede børn og unge har siden opkomsten haft et intimt forhold til skolen. Som nævnt må bestræbelserne på at placere børn af almuen i skolen (lige som bl.a. opdragelsesanstalterne) ses i relation til de dominerendes positioners opfattelse og anskuelse af de fattiges tiggeri som en uorden. Som institution skulle almueskolen bidrage til at skabe orden på "de fattige i hobetal, især børn fra 6 til 15 år, [der] løbe omkring på landet" og "ved sådant betleri fra ungdommen blive opvænte til lediggang og ørkesløshed, hvorved de ikke alene forsømmes at lære noget, hvormed de i deres alderdom kunne ernære, men derforuden hengive sig til en og anden lyde og skammelig gerning, som dem omsider til en skammelig straf og forsmædelig død henbringes" (Fattigforordningerne af 1708, efter Petersen 1904:31). Som læreren ved Holsteinsminde, Chr. Nielsen skriver: "Vi komme ind i en skole, og vi fornemme straks en ordnende kraft, en allestedsnærværende magt, som vi ikke kunne forklare os... Når han [læreren] træder ind, så træder ro og orden ind med det samme" (Nielsen 1900:172-3). Den langsomme proces af udbredelsen af forestillingerne om skolens fornuft, en udbredelse der har været understøttet af sociale sanktioner såfremt børnene ikke holdt sig eller blev holdt til skolegang – f.eks. kunne børn der 'skulkede' eller udviste 'dårlig opførsel' indsættes i tvangsskole, internat eller

²¹ Denne proces kunne med fordel analyseres fra samlingen af statsadministrationen under ét tag i 1721 og opkomsten af den juridiske embedseksamen i 1736, over opkomsten af ministerialsystemet i 1849 og regeringskontorenes udskiftning af enevældens 'gamle bureaukrater' i 1850'erne, til 1900-tallets 'nye statsadel' og dennes rekrutteringsgrundlag og reproduktionsstrategier.

²² Løkke (1990) udfører et interessant studie af den konkrete forhandling af Værgerådssagerne i starten af 1900-tallet, som viser, at medlemmerne fra de dominerende klasser, juristerne og lægerne, fuldstændigt dominerede de dominerede klasser, arbejdsmænd, næringsdrivende mv., når det kom til de konkrete beslutninger og afgørelser om intervention (fjernelse og anbringelse), formalia osv.

iagttagelseshjem (Eskesen m.fl. 1926:101) – har på den måde spillet en afgørende rolle i indkapslingen af de unge arbejdere.²³

Efterhånden som fremmøde i skolen i slutningen af 1800tallet bliver en accepteret del af barndommen, eller i det mindste et nødvendigt onde,²⁴ bliver den også et sted for systematisk undersøgelse, udskillelse af og differentiering mellem de børn, der af den ene eller den anden grund ikke kan indordne sig: de skulkende, de larmende, de urolige, de lettere intelligensdefekte, alt i alt: de 'tilpasnings- og adfærdsvanskelige' og mellem disse: at skille de 'dumme' fra de 'dovne'. Således opkommer i 1934 stillingen som skolepsykolog og det første skolepsykologiske kontor etableres på Frederiksberg. Skolepsykologerne rekrutteredes fra mellemlaget dominerende kulturelle og økonomiske positioner og var uddannede lærere, der havde taget en videreuddannelse som psykolog. Skolepsykologernes opgaver var, "at konstruere undersøgelsesmetoder, prøver, tests og skemaer osv. der anvend[t]es til at udskille de unormale, de ikke-tilpassede" (Køppe 1983:11). Små 30 år efter det første kontor (i 1963) er der 163 skolepsykologer fordelt over hele Danmark, og det bemærkes at "behovet for skolepsykologer har været så stort, at uddannelsen af dem desværre ikke har kunnet holde trit med behovet" (Spelling 1965:168). Med almengørelsen af skolen som en institution for alle børn, med koncentrationen af børn i skolen og med oprettelsen af et særligt kontor til at håndtere – modtage, undersøge og videredirigere – 'de tilpasningsvanskelige' børn og unge etableres et organ med muligheder for systematisk observation og diagnosticering af de forskellige børn og unges forskelligheder. Skolebørnene kan betragtes som en samlet population inddelt efter alder, hvilket skaber forudsætningen for en videnskabeliggørelse af forestillingen om en normaludvikling, hvor biologisk-kronologisk alder og mental alder (intelligens) antages at følges ad. I denne forbindelse bliver intelligenstagsten i løbet af 1930'erne og fremefter et fremtrædende og afgørende redskab for selve opfattelsen, anskuelsen og vurderingen af børn og unge, da den kan vurdere barnets mentale kapacitet i relation til dets biologiske alder og udtrykke dette som et 'objektivt' resultat i form af en intelligenskvotient. Intelligenstesten og den række af andre systematiserede undersøgelser af barnet og dets udvikling, som gør det muligt at differentiere de forskellige børn efter diagnostiske principper, institutionaliseres med skolepsykologerne og med opkomsten af børnepsykiatriske afdelinger på hospitalerne; en institutionalisering der knytter et tæt bånd til optagelses- og iagttagelseshjemmene, der som nævnt kunne modtage skulkende børn. "Det bliver da iagttagelseshjemets opgave at afgøre, hvilken form for opdragelse der vil være den bedste for det enkelte barn. Dette afgøres under hensyn til barnets karakter, evner, anlæg, legemlige og åndelige tilstand, som lederne og deres medarbejdere ved iagttagelseshjemmene søger at komme til klarhed over gennem daglig samvær med barnet. Heri ligger da, at iagttagelseshjemmet bliver et *sorteringshjem*, idet eleverne efter indstilling bygget på disse hjemms erfaringer med hensyn til barnets behov, anbringes på den for barnet bedst egnede måde i pleje, tjeneste, lære tilbagegives hjemmet, overføres til fortsat opdragelse i andet opdragelseshjem eller om fornødent undergives særforbuds" (Eskesen m.fl. 1926:101, min kursiv, csh).

²³ Jf. også Bourdieu (1997a+b).

²⁴ Jf. fx Skovgaard-Petersen (1976) eller Willis' (1977) fantastiske beskrivelser af 'the lads'; disse arbejderklasseunge, der kreativt forholder sig til en skole, der forsøger at holde dem til orden.

På den måde bliver optagelses- og iagttagelseshjemmene den institutionaliserede sociale garanti for psykologerne og psykologiens succesfulde indtrædelse i og påvirkning af feltet og dets struktur, den position, der muliggør eksterne begivenheder og hændelsers sociale betydning internt i feltet. Men derudover synes det klart, at psykologernes succes også hænger sammen med disse agents sociale baggrund og deres succesfulde kolonisering af psykologien og psykiatrien til andre institutioner, især hospitalernes børnepsykiatriske afdelinger. Født i 1880'erne er 'pionerne' indenfor psykologiseringen af børneforsorgen, psykologer som fx Sofie Riffbjerg, Sigurd Næsgård og Henning Meyer, vokset op i det øvre borgerskab midt i børnesagens aggressive periode, hvorved de gennem opdragelsen har inkorporeret 'børnesagen' og et kendskab til feltet, der på et tidspunkt hvor børnesagen er udsat for tidens banaliseringseffekt giver dem en sans for spillet, sætter dem 'ahead of demand' og gør dem i stand til at forudse spillet og investere adækvat i de nye muligheder for forandring som opstår i løbet af 1920'erne og 1930'erne. Samtidig synes alt at pege i retning af, at disse succesrige psykologer som lærere var placeret i en position under deres stand, 'fejlplaceret', og at de i reproduktionen af deres sociale position anlægger videreuddannelsesstrategier, der løsriver dem fra den 'ordinære' stilling som lærer.²⁵

Differentiering og klassifikation

Det er især (men ikke udelukkende) fra de skolepsykologiske kontorer at psykologer, psykologisk viden (teorier og undersøgelsesmetoder) og psykologiske kategorier breder sig til resten af børneforsorgen. Psykologer bliver forstandere på observations- og behandlingshjem, undervisere og forstandere på de pædagogseminarier, der særligt i 1960'erne opstår, og hvor faget psykologi kommer til at indtage en central plads (Perch 1983). Ifølge Faye Jacobsen (1988:114) sker der fx fra 1921-1938 et skift i opfattelsen af de årsager, der begrunder børns fjernelse fra hjemmet: mens vold/hærværk, vagabondering, skulkeri, ustabilitet på arbejdet, opførselsvanskeligheder og karaktervanskeligheder i 1921 udgør omkring 3% af årsagerne, udgør de i 1938 omkring 33% (af disse 33% udgør karakter- og opførselsvanskeligheder ca. 13%). Der er altså tale om et skift fra at lægge vægt på barnets handlinger til at lægge vægt på dets opførsel, på dets baggrund og dets psykologiske karakter. Som det siges i et retrospektivt interview med en børnesagsarbejder fra 1950'erne: "Revolutionen inden for spædbørnspædagogik kom i 1950'erne. Der udkom bogen "Børn uden hjem" skrevet af John Bowlby, der beskrev børnenes udvikling. Dette var noget nyt, som ikke havde været udforsket før. Bogen beskrev, hvorledes børnene udvikledes, og Inger husker, hvordan den vakte stor opstandelse på hjemmet. Pludselig indså de hvilke fejl, de begik hver dag. De fik ligeledes en engelsk udviklingsteori oversat til danske forhold, som forklarede, hvad spædbørn skulle kunne på forskellige stadier af deres udvikling. Skemaet blev et godt redskab til at skelne mellem normal og unormal opførsel og dermed tolke det enkelte barn." (Bravo & Molin 2005:7).

Ved at udfordre og ændre de kategorier, som børn og unge opfattes, anskues og vurderes gennem, formår psykologerne over en periode på 40 år (1920'erne til 1960'erne), at få adgang til og etablere distinkte positioner i feltet. Dette kan tydeliggøres gennem en sammenstilling af de to forskellige klassifikationssystemer, der i den respektive periode kan

²⁵ Igen vil jeg tillade mig at henvise til bilagsmaterialet i Hansen (2006).

konstrueres ved at modstille de par af adjektiver, der tages i brug når børnene og de unge vurderes. Således optræder følgende adjektiver i beretninger fra 1800tallets anstalter og børnehjem: svagelig/stærk, trodsig/villig, doven/flittig, ulydig/lydig, letsindig/påpasselig, skødesløs/betænksom, næsvis/artig, stridig/medgørlig, ulyst/lyst, rå/mild, indskrænket/opvakt, tungnem/begavet, stædig/føjelig, uordentlig/ordentlig, løgnagtig/sandfærdig, tyvagtig/lovlydig, sløv/ivrig, smitsom/ren mv. Til forskel herfra tilbyder psykologerne et system, der på lignende vis kan konstrueres ved hjælp af en række psykologiske undersøgelser af børnehjemsbørn (Simonsen 1947, Kjems 1952): hæmmet/fri, tilsidesat/stimuleret, langsom/spontan, bagefter/forud, disharmonisk/harmonisk, uligevægtig/ligevægtig, ængstelig/tryk, degenereret/udviklet, dårlig/god, vanskelig/nem, utilpasset/tilpasset, forstyrret/afbalanceret, svigtet/beskyttet, åndssvag/intelligent, jævn/fremragende, tilbagestående/begavet, udadreagerende/rolig, indadvendt/åben, instinktiv/tilfredsstillet, letpåvirkelig/stabil mv.

Det interessante ved denne bevægelse fra overvejende religiøst-moralske kategorier til overvejende psykologisk-biologiske kategorier er ikke så meget den substantielle ændring af betegnelserne, men at begge disse klassifikationssystemer samlet set er baserede på en enslydende dikotomi mellem 'det fordærvede og det rene', 'det vildledte og det retledte', 'det vilde og det dannede' barn, dvs. på en strukturel homologi, hvor frelsen står til fortabelsen som den konforme står til den afvigende som den normale står til den patologiske *som den rige står til den fattige*. Dette, at de børn, der fjernes fra hjemmet, kommer fra nogle af de mest dominerede positioner i det sociale rum, næsten kalder på en påmindelse om Bourdieus artikel om *Intelligensracismen* (1997c), der i al sin enkelthed viser, at intelligenstag og andre psykologisk og psykiatrisk forankrede undersøgelsesmetoder, der knytter sig til barnets skoleformåen, sammen med forestillingen om den mentale og kronologisk-biologiske alders normale harmoni, udøver en social alkymi, der er med til at omdanne, eufemisere, sociale forskelle mellem klasser til naturbundne mentale forskelle i intelligens, udvikling og karakter.

Måden børn og unge klassificeres på er altså ikke neutrale afspejlinger af deres indre essentielle egenskaber, men sociale kategorier, der er historisk betingede af varierende magtforhold og processer. Klassifikationerne af børnene og de unge står på spil som en indsats i feltets kampe om retten til med feltets specifikke autoritet at udnævne barnet og den unge, dvs. at tildele barnet en social garanteret social identitet.

En socialarbejders beskrivelse af et barn, en ungdomsgruppe og/eller en familie er en social handling, en indstiftelsesrite, hvor barnets udnævnelse til delinkvent konsekkreres gennem omfattende undersøgelser, observationer, personlige samtaler mv., alt sammen nedfældet i journaler, bøger, undersøgelsesrapporter, betænkninger osv. Via den symbolske magt en socialarbejder udøver som autoriseret repræsentant for det universelle fastsættes og legitimeres en vilkårlig forskellighed som en socialt kendt og anerkendt forskel, der via det sociale arbejdes intervention sanktioneres og helliggøres. På denne måde tilkendegiver socialarbejderen og det sociale arbejde barnet hvad det virkeligt er, dvs. det påtvinger en social essens, det påtvinger en ret til at være, som er en pligt til at (for)blive, der samtidig gennemsætter sociale grænser og producerer en orden hvor hver enkelt må holde sig til sin plads (jf. Bourdieu 1996a). Det sociale arbejde kalder på den måde til orden gennem udnævnelsen af barnets sociale eksistens som utilpasset, adfærdsvanskeligt og/eller

omsorgssvigtet – hvad det nu måtte være – og denne kalden til orden adlydes som konsekvens af den kollektive miskendelse af det vilkårlige i den sociale orden, af socialarbejderen som autoriseret, dvs. indstiftet som legitim repræsentant, der har ret til at intervenere i almenvellets, det offentliges, samfundets interesse og for barnets skyld.

Litteratur

- Bekjendtgørelse fra Comiteen for at grundlægge en Indretning til moralsk fordærvede Personers, men især den opvoxende Ungdoms Forbedring.* København. 1834
- Boje, Andreas (1931): *Vort børne- og ungdomsværn.* København: Martins Forlag.
- Bojsen, Nikolai (1888): *Meddelelser om den fellenbergske Opdragelsesanstalt Bøgildgård Institut i Fortid og Nutid.* København: Christian Backhausen.
- Bourdieu, Pierre (1996a [1989]): *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power.* Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1996b [1992]): *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field.* Stanford, California: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1997a [1980]): Ungdom er kun et ord. I *Men hvem skabte skaberne?* København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997b [1980]): Hvordan er det muligt at være interesseret i sport? I *Men hvem skabte skaberne?* København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997c [1980]): Intelligensracismen. I *Men hvem skabte skaberne?* København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, Pierre (2001 [1997/1994]): I Statens ånd. Det bureaukratiske felts opkomst og struktur. Side 97-148 i *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handling.* København: Hans Reitzels Forlag. 2. oplag.
- Bourdieu, Pierre et al (1999 [1993]): *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society.* Cambridge: Polity Press.
- Bravo, Charlotte Bønni & Molin, Eva (2005): *Identitet, børn og børnehjem - Bagsværd Observationshjem og Søskendehjemmet Haraldslund.* Gladsaxe Kommune, Byarkivet.
- Bryderup, Inge M. (2005): *Børnelove og socialpædagogik gennem 100 år.* Århus: Forlaget Klim.
- Budde, Leopold (1891): Anders og Dorthea Stephansen. Beretning om 'Det Fuiørendaler Institut paa Holsteinsminde' for aarene 1888-90. Side 12-86 i Beck, Ludvig (red.): *Anders og Dorthea Stephansen og deres spor.* København: P. Haase & Sønns Forlag, 1941.
- Budde, Leopold (u.å.): *Fortællinger i udvalg.* København: Det Schønbergske Forlag.
- Børnehus-Statistikken (1788): *Til forfatteren af Kiøbenhavn's Skilderie, Børnehusets statistik betreffende. Eller Supplement til Børnehusstatistikken,* København: Sebastian Bopp.
- Børneloven (1905): *Lov om behandling af forbryderske og forsømte børn og unge personer.* København: Forlaget af V. Pios Boghandel.
- Christensen, Niels (1983): Lov og orden. I *Den Jyske Historiker nr. 25: Lovens lange arm.* Århus: Forlaget Modtryk

- Dalby, Louise (2002): *Retledte drenge? Filantropi og opdragelse på opdragelsesanstalten Bøgildgård 1830-1900*. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland.
- de Coninck-Smith, Ning (1991): '...paa den mest ryggeløse Maade.' Et kapitel af gadedrengenes historie og det øvrige Danmark 1880-1914. I: *Byens rum – byens liv. Den Jyske historiker* Nr. 56. Aarhus Universitetsforlag
- de Coninck-Smith, Ning (2000): *For Barnets skyld. Byen, skolen og barndommen. 1880-1914*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, København.
- Elias, Norbert (2000 [1994/1939]): *The Civilizing Process*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing. Revised edition.
- Esche, Thora (1920): *Erindringer fra mit liv og min gerning*. København: J. Frimodts Forlag.
- Eskesen, Eske M. (red.) (1926): *Danske opdragelseshjem i billeder og tekst*. København: Egmont H. Petersens Kgl. Hof-bogtrykkeri.
- Faye Jacobsen, Anette (1988): *Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58*. Københavns Universitet, Institut for Historie.
- Foreningen (1837): *Beretninger 1838 – 1848. Om virksomheden af den forening, der i juni 37 dannedes til at frelse de børn af hovedstadens Almueklasse, fra staa i fare for at tabes for samfundet..* Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Fortegnelse over de embedsmænd der have en årlig gage af 600 rigsdaler eller derover.* Bianco Lunos Bogtrykkeri 1851.
- Grothe Nielsen, Beth (1991): Om 'kriminelle' børn og unge – diskurs og ideologi. I *Social kritik* nr. 13/14. København.
- Grothe Nielsen, Beth (1999): Historien om den kriminelle lavalder. I Lihme, Benny (red.): *Social Kritik* nr. 62. København.
- Grothe Nielsen, Beth (1986): *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*. Forlaget SocPol, København.
- Hansen, Christian Sandbjerg (2006): *Vilkår og vilkårligheder. Om socialt arbejde med børn og unge og dettes genese, rationaler og strukturer*. Københavns Universitet, Afdeling for Pædagogik.
- Hansen, Christian & Krab, Jimmy (2005): *Børnesag og social orden. Opkomst og struktur af et pædagogisk felt*. Københavns Universitet, Afdeling for Pædagogik.
- Hauch m.fl. (1830): *Indbydelse til at grundlægge en Indretning til moralskfordærvede Personers Forbedring*. København 24/12 1830.
- Hey, Alfred (1891): *Christen Christensen Møller; gamle Møller fra Flakkebjerg/bidrag til en levnedsskildring*. København.
- Hoff, V.J. (1868): *De fattiges børn*. Karl Schönbergs Forlag, København.
- Horsten, Holger (1973 [1948]): *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 7. udgave 3. oplag.
- Hyldtoft, Ole (1984): *Københavns industrialisering, 1840-1914*. Herning: Forlaget Systime.
- Høy, A.T (1903): *Det Kgl. Opfostringshus gennem halvandet hundrede år 1753-1903*. København: Det Nordiske Forlag.
- Jørgensen, Harald (1997): *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 1837-1985. En pionerindsats ydet af københavnske dommere*. Poul Kristensens Forlag.
- Jørgensen.L.A. (1861): *Festen paa Flakkebjerg Institut den 31te August 1861*. Slagelse.

- Kjems, Helge (1952): En socialpsykiatrisk undersøgelse af et børneværns klientel. I *Den tilpasningsvanskelige ungdom. Betænkning afgivet af Ungdomskommissionen*. København: J.H. Schultz A/S.
- Køppe, Simo (1983): *Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980*. Forskningsrapport. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Langager, Søren (2001): *Vilde læreprocesser – partnerskaber og logebrødre*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Lauridsen, John T. (1996): *Fra udstødte til anbragte 1536-1950. Marginalgruppeforskning i Danmark*. Det kongelige Bibliotek.
- Lützen, Karin (1998): *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Løkke, Anne (1990): *Vildfarende børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*. Holte: Forlaget SocPol.
- Løkke, Anne (1998): *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Markussen, Ingrid (1995): *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte. Pietistiske og kameralistiske ideer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Keld (2005): Københavns Fattigvæsen 1770-1840. Side 57-140 i Henningsen, Peter (red.): *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850. Historiske meddelelser om København, 98. årgang*. København: Københavns Stadsarkiv.
- Muel-Dreyfus, Francine (1987): *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiske kommentarer till den historiska sociologin. Skeptronhäften*. Stockholm.
- Muel-Dreyfus, Francine (2001 [1983]): Uddannelse, jobforventninger og knuste drømme. Side 45-120 i Petersen, Karin Anna (red.): *Praktikker i erhverv og uddannelse*. København: Akademisk Forlag.
- Møller, Christen Christensen (1846): *Beretning om Festen paa Flakkebjerg-Institut den 31te August 1846*.
- Møller, Christen Christensen (1848): *Om forladte børns opdragelse. Forsøg på at løse den af 'Comiteen for selskabet af 12te januar' udsatte prisopgave*. København: Brill, Skindergade 13.
- Møller, Iver Hornemann (1992): *Den danske velfærdsstats tilblivelse. Et studie i klasser, magt og socialpolitik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Nielsen, L.C. (1900): *En dansk højskolemand. Breve og foredrag af forstander Chr. Nielsen*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).
- Olsen, Olaf (1978 [1952]): *Christian 4.s tugt- og børnehus*. Holstebro: Rounborg. 2. forøgede udgave.
- Olsen, Peder (1930): *Beretning fra Statsungdomshjemmet Bøgildgård*. Viborg: F.V. Backhausens Bogtrykkeri.
- Ottesen, Chr. (1927): *Det Kgl. Vaisenhus gennem to hundrede år*. København: Det Kgl. Vaisenhus i kommission hos P. Haase & Søn.
- Perch, Poul W. (1983): *Uddannelsen til socialpædagog, dens oprindelse og udvikling*. København: Socialstyrelsen.

- Petersen, Axel (1904): *Samfundet og børnene. Om statens og samfundets stilling til den forsømte og forvildede ungdom*. København: G.E.C. Gads Universitetsboghandel.
- Rasmussen, Marius (1919): *Anders Stephansen: En dansk Folkeopdrages Liv og Virke*. København: Vilhelm Priors kgl. Hofboghandel.
- Schmidt, Peter Poulsen (1879): *Den lille brændevinshader. En alvorlig advarsel mod misbruget af spirituøse drikke*. Viborg: Niels Christensens Forlag.
- Simonsen, Karen Margrethe (1947): *Examination of Children from Children's Homes and Day-nurseries*. Copenhagen: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Siraks bog. Bibelen. De apokryfe skrifter*. Det danske Bibelselskab.
<http://www.bibelselskabet.dk/danbib/web/bibelen.htm>
- Skjerbæk, Oluf J. (1921): *Fortegnelse over institutioner til værn for børn og unge i Danmark*. København: Komiteen for nordisk møde for børne- og ungdomsværn.
- Skovgård-Petersen, Vagn (1976): *Dannelse og demokrati*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Spelling, Kaj (1965): *Børn der er anderledes*. København: Gjellerup.
- Tordrup, S.A. (1937): *Børnepsykologi*. København: Levin & Munksgaard.
- Stephansen, Anders (1841): Beretning om Opdragelses-Anstalten paa Holsteinsminde førhen paa Fuirendal for Aaret 1840. Bianco Lunos Bogtrykkeri, København.
- Vammen, Tinne (1992): Køn og klasse på spil. En borgerskabshistorisk illustration: Ilia Fibiger (1817-1867). Side 52-79 i *Den Jyske Historiker 58-59. Kønnen i historien*. Århus.
- Vammen, Tinne (1998): Ambiguous Performances: Women in Copenhagen Philanthropy, c. 1849-1915. Side 91-136 I Jordansson, Birgitta & Vammen, Tinne (red.): *Charitable Women. Philanthropic Welfare 1780-1930*. Odense: Odense University Press.
- Villadsen, Kaspar (2004): Det sociale arbejdes genealogi. Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker. København: Hans Reitzels Forlag.
- Wacquant, Loïc (2004): Decivilizing and demonizing: the social and symbolic remaking of the black ghetto and Elias in the dark ghetto. Side 95-121 i Loyal, Steven & Quilley, Stephen (eds.): *The Sociology of Norbert Elias*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max (1978 [1968]): *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- Weber, Max (1995 [1920/1904-5]): *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København: Nansensgades Antikvarisk.
- Willis, Paul (1977): *Learning to Labour*. Westmead: SAXON House.
- Øgendahl, Claus (2000): *Socialpædagogernes Historie*. Socialpædagogernes Landsforbund.